

Рівненський державний гуманітарний університет
Філологічний факультет
Кафедра української мови імені професора К. Ф. Шульжука

Дипломна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ДІАЛОГ У ТВОРАХ УЛАСА САМЧУКА

Виконала студентка VI курсу групи 61
Спеціальності 035 Філологія
(Українська мова і література)
Стельмах Антоніна Вікторівна

Керівник: докт. філол. наук, проф.
Совтис Наталія Миколаївна
Рецензент: канд. філол. наук, доц.
Бісовецька Людмила Андріївна

Рівне 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. Лінгвокультурологічний аспект мовознавчих досліджень.....	7
1.1. Історія виникнення та розвиток лінгвокультурології як науки.....	7
1.2. Основні одиниці лінгвокультурології.....	12
1.3. Категорія «лінгвокультурний діалог».....	24
Висновки до розділу І.....	31
РОЗДІЛ ІІ. Синтез лінгвокультур у творах Уласа Самчука.....	33
2.1. Мовна особистість автора в річищі соціальних та культурних змін.....	33
2.1. Використання росіянізмів у творах письменника.....	42
2.3. Вплив західноєвропейської лінгвокультури на мову творів У. Самчука.....	47
2.4. Стилїстична роль запозиченої лексики.....	56
Висновки до розділу ІІ.....	64
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	72

ВСТУП

Актуальність дослідження. Кожна країна має власну духовність, культуру, традиції та звичаї, які відображаються в мовних системах і висвітлюються в сучасних лінгвістичних студіях на основі концепції мовної картини світу. Оскільки лінгвісти, як і філософи, цікавилися історією, проблемами та викликами мовознавства та культурології, вони запропонували поглянути на природу цієї науки під різними кутами зору, що дозволило скласти більш цілісну картину, охарактеризувавши всі її аспекти. Теоретичне підґрунтя для лінгвокультурології сформували Й. Гердер, В. фон Гумбольдт, Г. Пауль, Г. Штайнталь, Л. Вайсбергербер, Ф. Боас, Е. Сепір, Б. Уорф, О. Потебня та інші.

Досліджуючи взаємозв'язки між мовою, літературою та національною культурою, П. Житецький, І. Франко, В. Чапленко, І. Огієнко, Ю. Шевельов, В. Сімович стверджували, що майбутнє їхніх досліджень лежить у площині духовного розуміння репрезентації світу в мові. У працях В. Ващенка, І. Чередниченка, А. Загнітка, Ф. Медведева, С. Єрмоленко, В. Скляренка, Н. Сологуб, В. Жайворонка, М. Кочергана, П. Гриценка, В. Кононенка та ін. українська мова розглядається як скарбниця національної культури, а культура – як чинник формування нових явищ і процесів.

Лінгвокультурологія – це філософія мови й культури. Існує велика потреба у вивченні діалогу національних культур крізь призму лінгвокультурології для взаєморозуміння народів. Лінгвокультурологія має на меті цілісне теоретично-описове дослідження об'єктів як функційної системи культурних цінностей, що відображаються в мові.

Багатогранна і складна проблема взаємодії мов і зумовлених нею лексичних запозичень (хронологія, джерела, причини і наслідки поширення, формальні та семантичні зміни) є актуальною для мовознавства всіх розвинених країн. Сьогодні роль запозичень незрівнянно посилюється такими потужними процесами, як розширення і зміцнення економічних, політичних, культурних і міжнародних обмінів, безпрецедентно тісне міжнародне

співробітництво, бурхливий розвиток науки і техніки та поява безлічі нових понять у всіх сферах людської діяльності. Міжнародні контакти набули глобального значення, а рівень мовного зближення постійно зростає.

Запозичення слів з інших мов є природним процесом, характерним для мов розвинених країн. Протягом економічної, політичної та культурної взаємодії України з іншими країнами іншомовні слова ставали частиною української лексики. Слова запозичувалися різними шляхами: через усне спілкування та через письмові джерела безпосередньо або через інші мови.

Тема запозичень набула значного розвитку в сучасному мовознавстві. Теоретичні засади мовних контактів досліджували такі вчені, як Л. Булаховський, І. Огієнко, В. Русанівський, Т. Таганова, В. Гумбольдт та ін. Однак не настільки добре досліджене питання запозичень у художніх творах, зокрема у творчості У. Самчука, який є творцем «потужного наративу» про національне життя (І. Руснак), майстром епічних полотен, а за його власним визначенням – «літописець українського простору». Перу видатного майстра-прозаїка належать романи, повісті, новели, роман-епопея, трилогія, романи-есе, роман-хроніка, книга спогадів та ін., а також багатогранна публіцистична спадщина (загалом 112 ідейно-програмних, літературно-критичних та політичних статей). Серед них: «Образ» (1929), «Кулак» (1932), «Марія» (1934), «Волинь» (1932-1937), «Віднайдений рай» (1936), «Юність Василя Шеремети» (1947), «OST» (1948-1982), «П'ять по дванадцятій» (1954), «На білому коні» (1956), «Чого не гоїть вогонь» (1959), «На твердій землі» (1967), «На коні вороному» (1974), «Планета Ді-Пі» (1979), «Слідами піонерів» (1980) та ін. Прозописьмо Уласа Самчука репрезентує специфічний спосіб світобачення й відповідний національний образ світу.

На нашу думку, художні тексти автора є дуже цікавими з точки зору поєднання культурних та мовних кодів, специфіки введення запозичень, впливу на читача та на загальне сприйняття твору. Саме цим і визначається актуальність нашої роботи.

Мета дослідження – проаналізувати взаємозв’язок лінгвокультур у творчості У. Самчука та виокремити особливості лексичних запозичень, що передбачає реалізацію таких **завдань**:

- пояснити поняття «діалог» у лінгвокультурному аспекті як окремої категорії;
- розглянути основні поняття лінгвокультурології;
- з’ясувати дефініцію поняття «запозичення» в мовознавчій науці;
- дослідити класифікації запозичень з інших мов;
- з’ясувати причини та шляхи проникнення запозичень у мову художніх творів;
- дослідити особливості функціонування запозичень у творах У. Самчука та з’ясувати їх тематичні групи та походження;
- визначити стилістичне навантаження запозичень у творах письменника.

Об’єкт нашого дослідження – лексичні запозичення у творах У. Самчука (романи «Волинь» , «Марія» та «На краю часу»).

Предметом дослідження слугували тематичні групи, етимологія запозичень та їх функції у творчості автора.

Наукова новизна праці полягає в тому, що в ній з’ясовано роль запозичень у структурі художнього тексту; проаналізовано їх вживання у творах У. Самчука. Вперше джерелом дослідження слугував роман «На краю часу» (2023 р.).

Основними **методами** є описовий, зіставний, статистичний. Додатково використовувалися прийоми лексико-семантичного (для встановлення значення запозичень) та семантико-стилістичного (для виявлення та співвідношення мовних засобів, які відповідають за інтелектуальне, емоційне та естетичне наповнення тексту до змісту інформації) методів дослідження.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що воно становить певний внесок у дослідження мовної та культурної ідентичностей У. Самчука на тлі культурно-регіональної автентичності Волині.

Практичне значення роботи визначається тим, що отримані результати можна використовувати в подальших дослідженнях з лексикології. Матеріали можуть знайти застосування у викладанні курсів сучасної української літературної мови, історії української мови, а також при написанні курсових та дипломних робіт.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження було викладено в доповідях на IX Всеукраїнській науково-практичній конференції «Лінгвістичні студії молодих дослідників» (Рівне, РДГУ, травень 2023 р.), IX Всеукраїнському науково-практичному семінарі молодих науковців, аспірантів, здобувачів вищої освіти «Мова і культура як форми людського буття і свідомості нації» та X Всеукраїнському науково-практичному семінарі молодих науковців, аспірантів, здобувачів вищої освіти «Мова і культура як форми людського буття і свідомості нації» (20 квітня 2023 року, Київ; 09 листопада 2023 року, Київ), на щорічній звітній науковій конференції РДГУ (Рівне, 2023), а також у публікації «Історія виникнення та розвиток лінгвокультурології як науки» *Лінгвістичні студії молодих дослідників*. Рівне: РДГУ. Вип. 13. 2023. С. 145-150.

Структура й обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків і списку використаної літератури. Загальний обсяг дипломної роботи – 77 сторінок, із них 70 сторінок основного тексту. Список літератури нараховує 67 джерел.

РОЗДІЛ І. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ МОВОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1.1. Історія виникнення та розвиток лінгвокультурології як науки

Сьогодні в науковому середовищі поширено кілька визначень поняття «лінгвокультурологія». Лінгвокультурологію можна розглядати як «системно організовану дисципліну зі своїм сегментуванням залежно від аспекту вивчення, з оперттям на логіко-понятійні категорії, образні чинники культури, знакову природу мови і культури»; як виокремлену щодо лінгвокраїнознавства, лінгвоантропології, етнолінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики галузь [17, с. 20].

А. Загнітко пропонує, як видається, найбільш повну дефініцію терміна лінгвокультурологія, порівн.: «Лінгвокультурологія (лат. *lingua* – мова + ...культурологія) – розділ мовознавства, що вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури і мови в їхньому функціонуванні; узагальнює цей процес як цілісну структуру одиниць в єдності їхнього мовного і культурного змісту за допомогою відповідних методів з орієнтацією на сучасні пріоритети та культурні настави (систему норм і суспільних цінностей)» [19, т.2: с.156].

Учений фіксує і факт розгалуження лінгвокультурології на зіставну лінгвокультурологію та порівняльну лінгвокультурологію, зокрема дослідник подає відповідні «Лінгвокультурологія (лат. *lingua* – мова+ ...культурологія) зіставна – розділ лінгвокультурології, що досліджує особливості ментальності того чи того народу (національної лінгвокультури) з позицій носіїв його мови і культури в зіставленні з носіями інших мов і культур» [19, т.2: с.156] та «Лінгвокультурологія (лат. *lingua* – мова + ...культурологія) порівняльна – розділ лінгвокультурології, основною метою і завданнями якого є розгляд лінгвокультурних значущостей і виявів різних народів (національних лінгвокультур) для встановлення певних еволюційних етапів, наявних спільностей та відмінностей» [19, т.2: с.157].

Лінгвокультурологія безпосередньо пов'язана з вивченням національної картини світу, мовної свідомості, особливостей ментально-лінгвального комплексу. Синонімом поняття лінгвокультурологія є термін «культурологічна лінгвістика». Визначити та дослідити основні проблеми взаємодії мови та культури вчені намагалися ще з початку XIX століття (роботи Я. Гримма, Й. Гердера, В. фон Гумбольдта). Наприклад, Й. Гердер стверджував конструктивну здатність мови впливати на формування народної культури, психології та творчості. Але найбільшого поширення здобули погляди В. фон Гумбольдта (перша половина XIX століття), якого вважають батьком етнолінгвістики.

Німецький мовознавець висловлював думку, що культура проявляється насамперед у мові і, що саме мова може «ввести» людину в ту чи іншу культуру. Сам дослідник визначав мову як світ між зовнішніми явищами та внутрішнім світом людини.

Концепція В. фон Гумбольдта пізніше також знайшла своє відбиття в роботах європейських вчених А. Мейє («попередник» соціолінгвістики), Ж. Вандрієса (розвинув соціолінгвістичні ідеї Ф. де Соссюри та А. Мейє, розробив поняття соціолекта та ідіолекта), Е. Бенвеніста (дослідження мови в контексті духовної культури та культурних концептів) та інших. Ідею В. фон Гумбольдта про мову як діяльність духу розвинув О. Потебня, який обстоював право національних мов і культур на самодостатній розвиток та підкреслював їхній зв'язок з історією народу та еволюцією людської думки загалом [25].

Мова становить історичну форму народного духу, засіб кодування у структурах створеного нею обширу національного світогляду. Пізніше теза про нерозривність та синергію мови та культури стала основою концепції неогумбольдтіанства та відомої американської лінгвістичної школи С. Уорфа, для яких мова була невіддільна також від когнітивних процесів. Саме мова (точніше, її структура), на думку прихильників гіпотези С. Уорфа, визначала мислення і спосіб пізнання реальності людиною. Один із представників течії

неогумбольдтіанства Л. Вайсгербер навіть стверджував, що мова є проміжним світом між мисленням та дійсністю.

На думку А. Загнітка, виокремлення етапів розвитку лінгвокультурології як науки є дещо умовним, оскільки сама дисципліна виокремила лише близько двадцяти років тому.

Отже, на сьогодні прийнятним є виділення двох етапів становлення лінгвокультурології:

- етап передумов виникнення лінгвокультурології (XIX – кінець XX ст.), коли побачили світ праці В. Фон Гумбольдта, О. Потебні та Е. Сепіра;
- етап оформлення лінгвокультурології в самостійну область дослідження (початок 90-х рр. XX ст. – до сьогодні).

У майбутньому вчені прогнозують появу ще одного, третього періоду розвитку лінгвокультурології, а саме - виділення її в окремий міждисциплінарний напрямок досліджень.

На початку XXI століття існуюча наукова парадигма зазнала значних змін, в результаті чого з'явилося багато нових ідей та підходів до вивчення мови, серед яких варто відзначити три основні принципи, які було зреалізовано у подальших наукових розвідках:

- антропоцентризм, що передбачає системне вивчення мови, її одиниць, тексту, дискурсу крізь призму «людського чинника» та дослідження ситуації перебування людини в мові та мови в людині;
- когнітивізм, що передбачає дослідження мови як результату когнітивної діяльності людини, способу організації та зберігання людського знання про світ, простір думки та духу;
- лінгвокультурологізм, що стверджує тісний зв'язок мови та культури народу та розуміє мову як результат творчої діяльності людини [7].

Безумовно, лінгвокультурологія спирається на три названі принципи і розглядається як один із «продуктів» становлення антропоцентричної

парадигми, яка сформувалася у XX столітті та на сьогодні є основною в лінгвістиці.

Провідна ідея антропоцентричної парадигми - вивчення суб'єкта пізнання (замість об'єкта), тобто дослідження людини в мові та мови в людині. У контексті антропоцентричної парадигми мову розуміють як багатовимірний феномен, що виникає лише в людських суспільствах і характеризується як продукт культури, важливий компонент і умова існування. Центральне місце в антропоцентричній парадигмі лінгвістики посідає не людина як така, а мовна особистість.

Отже, лінгвокультурологія, як один із основних напрямків сучасної лінгвістики та один із продуктів антропоцентричної парадигми в мовознавстві, орієнтована на вивчення культурного чинника в мові та мовного чинника в людині. Лінгвокультурологія вивчає мову як феномен культури, як виразник особливої національної ментальності.

Сьогодні фундаментальні дослідження в галузі лінгвокультурології серед українських мовознавців пов'язані з іменами В. Ващенко, І. Чередниченка, М. Кочергана, В. Кононенка та інші.

На думку А. Загнітка, на сучасному етапі лінгвокультурологічних досліджень можна умовно виокремити такі дослідницькі напрямки:

- лінгвокультурологія окремої соціальної групи або етносу в конкретній лінгвокультурній ситуації;
- діахронічна лінгвокультурологія, тобто вивчення змін лінгвокультурного стану етносу за певний проміжок часу;
- порівняльна лінгвокультурологія, що вивчає лінгвокультурні процеси в різних, але взаємопов'язаних етносах;
- зіставна лінгвокультурологія, яка вивчає лінгвокультуру певного етносу з позиції представників іншого етносу;
- лінгвокультурна лексикографія, основним завданням якої є укладання лінгвокраїнознавчих словників [15].

У наш час інтерес до галузі лінгвокультурології лише підсилюється через низку причин:

- розуміння не лише мови, а й культури, закладеної в цій мові, веде до розуміння менталітету, поведінки та способу мислення людей, що, в свою чергу, допомагає вирішувати міжкультурні конфлікти та уникати будь-яких непорозумінь;
- збільшення кількості мультикультурних класів. Вчителі повинні знати і враховувати такі нюанси, щоб забезпечити ефективність навчання, особливо при викладанні іноземних мов;
- потреба в політичному та рекламному впливі зростає, і розуміння мови як засобу розуміння колективного досвіду має велику цінність.

Незважаючи на стрімкий розвиток лінгвокультурології, науковці не мають єдиного погляду на предмет, об'єкт, ключові елементи та поняття лінгвокультурології. Аналіз теоретичних засад і праць науковців свідчить про велику кількість книг, монографій, статей і підручників вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. У кожній роботі представлено унікальний погляд і розуміння загального поняття. Кожен науковець спирається на вихідну гіпотезу, на базові поняття і відповідно до них конструює та інтерпретує лінгвістичні та культурологічні дослідження. Вони інтерпретують лінгвістику і культурологію по-своєму. Ось чому лінгвістам важко досягти консенсусу в дебатах. Але різноманітні напрацювання в цій галузі дають змогу знайти зв'язок між мовою і культурою та розглянути питання під різними ракурсами.

До фундаментальних робіт серед українського мовознавства можна віднести книгу П. Мацьків «Концептосфера Бог в українському мовному просторі», працю С. Єрмоленко «Мова і український світогляд», підручник проф. О. Селіванової «Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми», праці В. Жайворонка «Знаки української етнокультури. Словник-довідник» та «Українська етнолінгвістика. Нариси», роботи В. Кононенка «Мова у контексті культури», «Українська лінгвокультурологія» і ін.

Дійсно, лінгвокультурологія – молода дисципліна, яка все ще розвивається, що ускладнює досягнення лінгвістами однаковості щодо ключових понять, а саме об'єкту або предмету лінгвокультурології.

1.2. Основні одиниці лінгвокультурології

Одними із важливих термінів лінгвокультурології є терміни *концепт* та *культурно значимий концепт*. Традиційно концепт можна описати як базову одиницю свідомості, компонент «колективного несвідомого», основну частину концептуальної системи або ментальну ресурсну одиницю свідомості, що містить важливу частину інформації, яка вербалізується та невербалізується мовними засобами [26, с. 90].

Серед лінгвістів немає єдності щодо визначення та сутності поняття *концепт*. Кожен з них трактує його по-різному. Попри це більшість дослідників погоджуються з певними основними рисами поняття «концепт»:

- 1) Концепт – це одиниця свідомості, результат когнітивного процесу людини.
- 2) План вираження концепту в більшості випадків забезпечується засобами мови, тобто він є репрезентованим (вербалізованим).
- 3) Аналізуючи мовні засоби, що репрезентують концепт, можна отримати уявлення про зміст і структуру конкретного концепта.

При лінгвокогнітивному підході концепти визначаються як ментальні та психологічні ресурсні одиниці нашої свідомості та інформаційні структури, що відображають людські знання та досвід. Це оперативно-сміслова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи, мови мозку та загальної картини світу, відображеної в людській психіці.

Лінгвокогнітивний і лінгвокультурний підходи до розуміння концепту як ментальних утворень у свідомості індивіда є доступом до концептосфери мовної спільноти та показником рівня її культурного розвитку. І навпаки, розгляд концепту як репрезентанта культури є напрямом руху в науковому

дослідженні від колективного до індивідуального досвіду. Іншими словами, лінгвокогнітивний підхід – це напрям розгляду, який рухається від індивідуальної свідомості до культури, тоді як лінгвокультурний підхід рухається від культури до індивідуальної свідомості.

У ширшому лінгвістичному та когнітивному сенсі концепти розглядаються як репрезентації семантичних ознак, що виникають у свідомості людини в процесі мислення і відображають зміст досвіду та знань, набутих цією людиною в процесі сприйняття світу.

Дослідники виокремлюють такі умови формування концепту в свідомості людини:

- 1) безпосередньо чуттєвий досвід в сприйнятті світу органами чуттів;
- 2) дії людини, орієнтованої на виконання якого-небудь завдання в процесі її предметної діяльності;
- 3) мисленнєва взаємодія людини з іншими, уже наявними в її свідомості концептами, що можуть упорядкувати низку нових;
- 4) мовленнєве спілкування (концепт можна пояснити людині в мовній формі, наприклад, у процесі навчання);
- 5) самостійне набування сукупності знань про дійсність.

Термінна система лінгвокультурології знаходиться на стадії формування базових понять, про що яскраво свідчать спроби дослідників знайти якнайточніші найменування для центральних понять.

В. Кононенко у своїх студіях використовує словосполучення «визначальні слова – поняття». Дослідник пише: «Особливості національного характеру знаходять вияв у мікрополі споконвічних мовних утворень на позначення найсуттєвіших, визначальних для українців слів-понять, таких як земля, мати, хата, хліб, доля. Кожна з цих номінацій має систему первинних і вторинних значень, характеризується широкими асоціативними зв'язками, здатністю виконувати когнітивні функції метафоризації, символізації, персоналізації, посиленими можливостями включатися в різноманітні контексти, утворювати стійкі звороти» [26, с.64].

В. Жайворонок вживає термін «концепти історико-культурної свідомості народу», вважаючи їх не просто словами-знаками, а мовними одиницями, наповненими етнокультурним змістом, які здебільшого і функціонують у культурних контекстах та позначені образністю та етносимволікою [16]. Цитований автор до «концептів історико-культурної свідомості народу» слушно зараховує не лише абстрактні концепти.

Зіставні погляди на обсяг концептосфери висловлює Р. Кісь: «У межах життєвого середовища кожен об'єкт – це інтенціональний об'єкт. Він наділений смислами (ще й сам впливає на динаміку сенсоутворювання) і має для людини (суспільного стратуму) відповідну значущість чи «вагу». Із цього погляду наївне уявлення про існування якоїсь так званої «матеріальної культури» на противагу духовній – це тільки за давня фікція» [23, с.295].

Абсолютно поділяючи погляди Р. Кіся на культурну значимість «матеріальних об'єктів», можна погодитися із визначенням «лінгвокультурних концептів» як «етнокультурних компонентів слова», що «заряджені» смисловою специфікою структур життєдіяльності етносу, його окремих груп [23,с.64]. Можливо, цитований автор має на увазі «етнокультурний компонент значення слова», який у термінах традиційної семантики отримав найменування національно-культурний компонент значення, а також культурно-національна конотація [23].

У пропонованому Р. Кісем підході відбувається невиправдане поєднання терміносистеми традиційної семантики із терміносистемою когнітивної лінгвістики: автор одночасно використовує терміни семеми («як основні інтралінгвальні одиниці змісту»), лінгвокультурні концепти та лінгвокомунікативні конструкти [23, с. 64]. Таке розуміння лінгвокультурного концепту (за логікою Р.Кіся, семема та концепт лише перетинаються та кожен з них містить і власну інформацію, тобто в мові є «інформація», якої не містить когніція) гранично суперечить ідеям когнітивного підходу. Когнітивісти переконані, що мова кодує частково і вибірково способи мислення та аналізу,

які є еволюційно старшими, ніж мова; і більше того – ми знаємо про наші слова більше, ніж закодовано у мові загалом [3, с. 11].

Сьогодні формуються підходи до аналізу концептів. О. Селіванова вважає, що: «Спільним для всіх концептуальних досліджень є пошук деякої структури, проміжної мови...» [49, с. 124].

А. Вежбицька створила методику опису значення слова за допомогою семантичних примітивів (робота була виконана на конкретній лексиці – англ. *cup, mug, jars, cabbage, carrots* тощо) [66]. У подальших роботах А. Вежбицька пропонує описувати суспільство через ключові слова, які репрезентують ключові культурні концепти, і «культурну граматику», яка відображає перелік підсвідомих правил мислення. У 1997 році з'являється дослідження А. Вежбицької «Розуміння культур через їх ключові слова», в якому аналізуються концепти (наприклад, англ. *freedom*, лат. *libertas*, польськ. *wolność* тощо) [67]. Цитований автор приходить до висновку про те, що «ключовими словами» є звичайні, а не маргінальні слова; вони можуть часто вживатися в семантичних доменах (домени емоцій, домени покарання); ці слова є центрами цілих фразеологічних кластерів, як, наприклад, українське слово *душа*; часто вживаються в прислів'ях, висловах, популярних піснях, назвах книг [67, с.16]. Як бачимо, головну роль у процесі дослідження відіграє інтуїція лінгвіста, але, на жаль, інтроспекція (навіть і тренувана) як метод дослідження не завжди дозволяє отримати вірогідні результати.

Роботи Р. Ленекера репрезентують «візуальний підхід» в описі концепту в поняттях профілю й бази; одна з найважливіших його ідей полягає в тому, що людина під час сприйняття концептів не оперує окремими семантичними ознаками чи їх множинами, а цілими образами [63, с.35]. Так, Р. Ленекер припускає, що когніція має деяку вроджену базу, яка містить біологічний субстрат з вродженими ментальними структурами чи здібностями; без такого вродженого підґрунтя когніція ніколи не виникає; нові концепти створюються через попередній досвід; когнітивний розвиток є циклічним: існуючі ментальні структури забезпечують підґрунтя для когерентного досвіду різного

роду (психічного, соціального чи виключно уявлюваного); досвід породжує нові ментальні структури, що репрезентують вищий рівень системи; «культурні концепти», культурна інформація знаходяться на вищих рівнях цієї складно влаштованої системи, вони формуються на пізніших стадіях через неперервний досвід [63, с.28–31]. Погляди Р. Ленекера зіставні з ідеєю герменевтичного кола.

Ця ж проблема перебуває у центрі уваги польської етнолінгвістики. Є. Бартмінський зазначає, що мовознавець повинен збудувати мовний портрет предмета [60, с. 7]. Процес створення мовного портрета предмета Є. Бартмінський, услід за Р. Ленекером, називає профілюванням. «У нашій дефініції профілювання є суб'єктивною (тобто такою, що має свій суб'єкт) мовно-понятійною операцією, яка полягає в своєрідному формуванні образу предмета через трактування його в окреслених аспектах (підкатегоріях, фасетах), таких, як наприклад, походження, якості, вигляд, функції, події, переживання і т. ін., у межах певного типу знання й згідно з вимогами окресленого погляду» [61, с. 212].

Результатом процесу створення мовного портрета предмета (профілювання) Є. Бартмінський вважає профіль. «Різні профілі не є різними значеннями, є способами організації семантичного смислу всередині значень. Є твореними на основі деривації, що виходить від базового переліку семантичних ознак, прикмет в сфері значення – відкритого переліку ознак. Профілювання закладає існування прототипу. Можна поняття прототипу пов'язувати з профілюванням, приймаючи існування прототипного профілю й похідних від нього» [60, с. 220].

На думку З. Мужинського, відмінності концепцій Р. Ленекера та Є. Бартмінського полягають у тому, що «профілювання у Бартмінського є профілюванням у свідомості суспільній, у тому, що є усталеним... Для Р. Ленекера процес цей полягає у емпіричному одиничному суб'єкті, у якому лише деякі аспекти узвичаїлися» [63, с.33]. Тобто у концепціях Є. Бартмінського та Р. Ленекера розмежовуються суспільна, культурна

свідомість й свідомість психологічна, одинична. Є. Бартмінський також вважає (на відміну від Р. Ленекера, який говорить про рамку спостереження), що досвідну рамку формують різноманітні коди (вербальний, поведінковий, міфолого-ідеологічний, предметно-символічний) [60, с. 213].

Отже, доцільно говорити про окремі прийоми концептуального аналізу, які переважно використовуються комплексно, у тому чи іншому поєднанні, що становить специфіку тієї чи іншої методики.

Серед них: «візуальний» метод Р. Ленекера, метод «профілювання» Є. Бартмінського та його школи; опис за предикатними зв'язками та моделюванням «*діагностичних контекстів*»; опис концепту за його асоціативним полем; аналіз значення за словниковими дефініціями; етимологічний аналіз; метод вивчення концепту через лексико-граматичне поле лексеми, що його репрезентує.

У лінгвокультурології спостерігається декілька напрямів вивчення концептів з огляду на вибір матеріалу дослідження. А. Вежбицька досліджує «*ключові культурні концепти*», виявляючи національно-культурну специфіку через семантичні примітиви на матеріалі неблизькоспоріднених мов [66].

Наприклад, І. Голубовська, аналізуючи суфікси пестливості на матеріалі української та російської мов, стверджує, що український суфікс *-еньк-* надає слову «відтінок позитивної здрібнілості, ніжного, ласкавого ставлення з боку мовця», натомість у російській мові цей суфікс, окрім тотожних з українською мовою значень, «здатен передавати конотацію жалості, співчуття і навіть іронії, маючи, таким чином, ширший емосемантичний потенціал», що дозволяє дослідниці, як видається, погодитися з думкою про «обмежену здатність українця входити у становище іншого (чужого)» [12, с. 73–74]. І далі: «На відміну від російської, українська мова не схильна до формантного вираження конотації зневажливості, принизливості та іронії. Ці мовні факти свідчать про суттєві психологічні відмінності двох близьких народів, про більший позитивізм українців порівняно з росіянами [12, с. 86].

Проте вже існування численних українських фразеологічних одиниць з компонентом серце є, на думку цитованого автора, «ще одним аргументом на користь визнання української кордоцентричності, особливостей емоційного психотипу українця, у якому трагічна доля українського етносу сприяла акцентуації переважно негативних регістрів емоційної чуйності» [12, с.117].

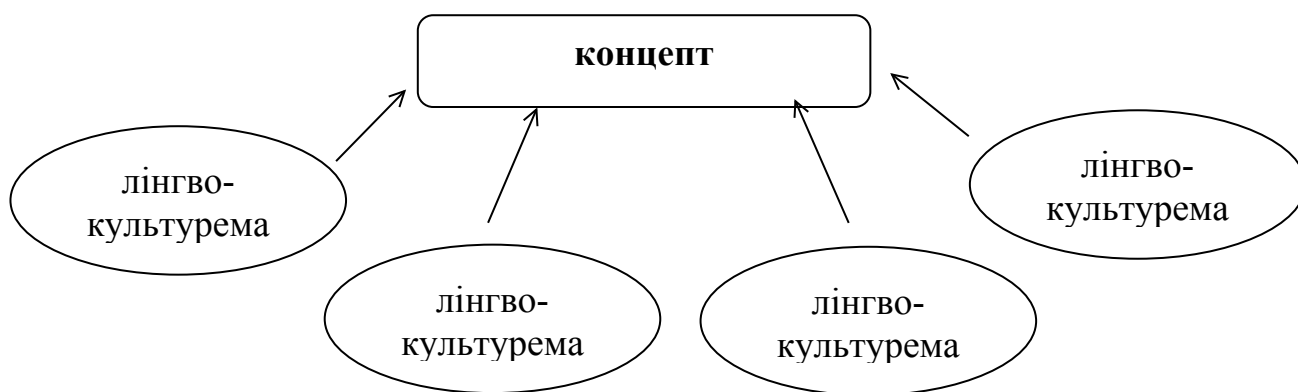
Розуміння терміна концепт у лінгвокультурологічному дослідженні, як це не парадоксально, певним чином програмує висновки дослідження. Як видається, коректним було би розуміння або використання і у лінгвокультурології терміна концепт у загальнонауковому значенні, як найбільшої оперативної одиниці ментального рівня, яка на вербальному рівні може позначатися словом, словосполученням чи фразеологізмом. У процесі розумової діяльності відбувається актуалізація принаймні однієї й згортання інших структурних частин концепту – фреймів.

Культурно значимий концепт - одиниця ментального рівня, яка у певній системі (картині світу) виконує роль стрижневого елемента. Погляд на концепти як на ментальні конструкти, що «стоять» лише за «абстрактними» сутностями, не може бути застосований у межах лінгвокультурології. Власне і національно-культурну специфіку не можна вважати параметром релевантним для зарахування тих чи інших одиниць до концептів. Широкий погляд на розуміння культурно значимих концептів уможливорює пояснення взаємозв'язків мови, мислення та культури, дає змогу дослідити процеси творення значень. Перед лінгвокультурологією сьогодні стоїть важливе завдання – вивчити принципи вербалізації ментальних одиниць – концептів та їхнього функціонування в мегатексті методом зіставлення з аналогічними одиницями інших мов з метою виявлення культурно значимої інформації і культурно значимих концептів певної мови, що у результаті повинно привести до вичерпного опису мовної картини світу та її специфіки.

Для лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту бажано користуватися терміном *«лінгвокультурема»*, оскільки в його семантиці заявлені семи мови й культури. Культурема є одиницею лінгвокультурології і

відповідно лінгвокультурема є одиницею лінгвокультурології. О. Селіванова визначає поняття лінгвокультурології як «галузь мовознавства, яка вивчає вияви культури народу в його мові й мовленнєвій діяльності. Предметом лінгвокультурології є засоби мовної системи та її дискурсивних продуктів, які фіксують культурно значиму інформацію – збережені в колективній пам'яті народу символічні способи матеріального й духовного усвідомлення світу певним етносом, відтворені в його ідеях, схемах мислення й поведінки, системні етичних й естетичних цінностей, нормах, звичаях, обрядах, міфах, віруваннях, забобонах, побуті тощо» [49].

Цікаві погляди на лінгвокультурема має дослідниця Н. Медвідь. Вона визначає останню як мовну одиницю, що вербалізує універсальну та національну інформацію про культурні цінності та реалії. Дослідниця протиставляє поняття лінгвокультуреми та лінгвокультурного концепту як часткового і загального і зазначає, що один концепт може реалізовуватися засобами різних лінгвокультурем, тобто лінгвокультурема вербалізує концепт [32, с.9]. Отже, лінгвокультурема є складовою частиною концепту.

Малюнок 1.1. Лінгвокультурема – складова частина концепту.

Н. Медвідь вважає, що схожість між двома поняттями полягає у способі вираження (обидві одиниці можуть бути виражені словами, словосполученнями, реченнями і текстами) та у змістовному плані (лінгвокультура і концепти лінгвокультури генерують національно-культурну інформацію).

Основна відмінність між цими двома поняттями полягає у відмінності позиції (концепти є одиницями ментальної свідомості, тоді як лінгвокультурні концепти є мовними конструктами, одиницями мовної свідомості) та функції (концепти відображають концептуальні та перцептивні знання про культурні явища, тоді як лінгвокультурні концепти лінгвізують та об'єктивують фрагменти концептуального знання, образи культурної дійсності) [32, с. 9].

Основними функціями лінгвокультури, за Н. Медвідь, є етнокультурологічна, аксіологічна, образна, сакральна-символічна, текстотворча, кумулятивна [32, с.13].

Культурно марковані знання й уявлення носіїв певної культури є планом змісту лінгвокультурем їх мови, а планом вираження – мовні одиниці, у семантиці яких є культурна інформація. Остання може мати такі способи представлення в мові:

- культурологічні семи як елементи значень номінативних одиниць, що позначають культурні реалії (*скрипка, бандура, пісня, оркестр*);
- культурологічний концепт – стійке уявлення, сформоване в культурі на основі ціннісних орієнтацій й соціально-історичного досвіду носіїв національної культури (*Україна, мати, степ, доля, воля, тополя, калина та ін.*);
- оцінні, естетичні, емотивні, культурні конотації стилістичних значень мовних одиниць і конструкцій (*Ренесанс, Відродження, Просвітництво, Софія Київська, Володимирська гірка*);
- символи, метафори, фразеологізми;
- культурний фон тексту (наприклад, весільного), що створюється кількома словоформами, культурологічний часопростір (*Княжа Україна, гетьманщина, козацтво*).

Лінгвокультурема є стійкою, відтворюваною в етнолінгвістичному соціумі мовною одиницею, яка відображає культурний досвід і ціннісні орієнтири національного суспільства.

З цього погляду вона є надбанням і скарбом нації. З погляду плану змісту лінгвокультурами мають надзвичайно широкий спектр культурологічної семантики – це слова, вирази й конструкції для називання культурних реалій (підприємств, явищ, осіб), ідей, течій, стилів. Це міфи, образи, символи, стереотипи, еталони, ритуали; це мовна освіта і стиль, мовне виховання і мовна культура, мовна поведінка і мовна мода; це мовленнєвий етикет і стилістичний лад мови. Тому і план вираження культурної інформації у матеріалі мовних одиниць є також широким: від звукосполучень (*«твое журливе «ку-ку» спливало, як сльози по плакучій березі, і змивало мою утому»* (М. Коцюбинський)), окремих слів, синтаксичних конструкцій, виразів, фразеологізмів, афоризмів, паремій, творів малих форм (прецедентних текстів) аж до епічних романних текстів.

Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту може проводитися окремо, а може бути складовою частиною стилістичного або ширше – комплексного лінгвістичного аналізу. Але в кожному разі його виконання передбачає певну послідовність міркування і дій:

- визначення належності тексту до певного історичного періоду розвитку української літератури;
- визначення мовних образів автора, адресантів і персонажів;
- виокремлення з тексту культурної інформації, пов'язаної з загальною концепцією художнього твору та основними її концептами;
- виділення в художньому тексті лінгвокультурам і групування їх за критерієм: звукосполучення, лексеми, лексичні словосполучення, фразеологізми, синтаксичні словосполучення, граматичні словоформи, синтаксичні конструкції, надфразні єдності, прецедентні тексти, сегменти тексту, цілісний текст;
- семантико-гносео-онтологічна характеристика виділених лінгвокультурам, яка означає, що лінгвокультурема (незалежно від кількості слів, які в неї входять) сприймається як один мовний знак (цей мовний знак

пов'язаний з поняттям, ідеєю, думкою, що несе культурну інформацію про предмети реального світу);

- аналіз семантичних особливостей лінгвокультурем, виокремлення денотативних, сигніфікативних та конотативних мікрокомпонентів у семантиці лінгвокультурем та ще порівняння їх мз лінгвокультурами сусідніх мов уможлиблює визначення типів лінгвокультурем.

Це можуть бути:

- **лінгвокультурема-реалія**, тобто мовний знак, що називає національний артефакт, який не має мовного еквівалента в іншій культурі (*колядки, щедрівки, свят-вечір, бандура, троїсті музики, сопілка, гай, тин, рушник, заручини*);
- **сигніфікативна лінгвокультурема**, тобто така, денотат якої спільний для порівнювальних культур, а сигніфікати відрізняються важливістю і змістом культурної інформації (*тато, батько, матуся, ненька, трембіта, батьківщина (спадщина), подавати рушники, шишки бгати*);
- **конотативна лінгвокультурема** несе культурну інформацію тільки в конотації мовного знака, а предметно-понятійний зміст його однаковий або дуже близький у порівнюваних мовах (*калина, барвінок, чорнобривці, як тополя стала в полі, наче волошки в житі, криниця, отчий поріг*);
- **тропείчні й фігуральні лінгвокультуреми** міфологічного, народнопоетичного, фразеологічного, уснорозмовного та писмено-літературного походження, які, маючи культурологічну сему в денотаті змісту, в результаті перенесення значень та зміщення смислів здобувають ще й конотативну культурологічну сему. Це епітети, порівняння, метафори, різних типів параномазії, перифрази та ін. (*золоте слово, срібне весельце, карії очі, дрібні сльози, гірка доля; сонячні кларнети; в сотах мозку золотом прозорим мед думок розтоплених лежить* (О. Теліга); *киплять сади під снігом квітня*;

квітчаста батьківщино вишні й соловейка (Б. Антонич); блакитними річками тече льон (М. Коцюбинський);

- **лінгвокультуреми-фразеологізми** етнічного уснорозмовного й писемно-літературного походження (*немає лою під чуприною; не варить баняк; витрішки продавати; позичити в сірка очей; терновий вінок; лебедина пісня; зачароване коло; немає пророка у своїй вітчизні; через терни до зірок; розрита могила; в своїй хаті своя правда і сила, і воля; наша дума; наша пісня не вмере, не загине та ін.*);
- **лінгвокультуреми-народні** номени українських місяців, пір року, традиційних свят тощо (*березень – бурильник, тесняк, веснявець, весномрій, весноклич, весновій, зимобор, зимогриз, крапельник, первоцвіт, птахограй, радосвіт; вересень – барвограй, айстровик, зажурець, синець, підосінник, школярник, щедробарвень; соняшник – сонцепоклонник, сонцелюб, сонцебриз; завірюха – віхола, завія, сніговійниця, хуртовина; петриківка, спасівка*);
- **символічні лінгвокультуреми** (символіко-предметні) – це мовні знаки, що мають культурний зміст, виражають особливості світобачення національної лінгвокультури і сприймаються в суспільстві як символи (*Україна, Дніпро, Славутич, Кобзар, Каменяр, Великий Луг, Хортиця, Славутич, Чумацький Шлях, Гетьманщина*);
- **символічні лінгвокультуреми** соціально-національної поведінки – це формули мовного етикету (*Добрий день! Надобраніч! Дякую! Будь ласка! Смачного! Перепрошую! Прошу! Будьмо! Бувайте! Моє шанування! Слава Ісусу! Навіки слава! Боже допоможи!*; замовляння, ритуальні заклинання та ін.) [32, с. 13].

Лінгвокультуреми загального характеру (їх ще називають денотативними) – це ті, що несуть культурну інформацію своїм денотативним змістом і вона в багатьох мовах однакова чи дуже близька (оркестр, театр, актор, скульптура, живопис).

Наступними етапами для мовознавців можуть бути об'єднання лінгвокультурам у лексико-семантичні ряди чи поля з визначенням домінант та периферії й урахуванням культурних відмінностей у значенні лінгвокультурам, спричинених певними особливостями (національними, гендерними, професійними, віковими); аналіз семантичних зв'язків у лінгвокультурамних рядах; визначення концептів, які вербалізуються лінгвокультурами; визначення ролі аналізованих лінгвокультурам у створенні образної системи тексту, національного колориту; характеристика лінгвокультурам художнього тексту як засобів презентації індивідуальної культури мовної особистості автора.

Лінгвокультурами є органічною і значною за обсягом частиною українського словника, що несе в собі цивілізаційні здобутки за всю мовну історію українців разом з їхніми мовними попередниками – предками, їхніми культурами та запозиченнями в процесі вільних і невільних контактів нашого народу з сусідами.

1.3. Категорія «лінгвокультурний діалог»

Мова має здатність фіксувати та зберігати культурну спадщину людства як засіб комунікації, ідентифікації, соціалізації та залучення до культурних цінностей. Культура – це складний феномен, який визначає систему ціннісних орієнтацій у суспільстві. Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки характеризується зростанням інтересу дослідників до проблеми взаємопроникнення мови і культури.

Лінгвокультурологія не спрямована лише на вияв народних стереотипів, символів, міфологем, що формують етнічну картину світу. Її мета – опис повсякденної картини світу в тому вигляді, як вона представлена в повсякденному мовленні носіїв мови, в різних дискурсах і текстах культури... Матеріалом лінгвокультурології є живі комунікативні процеси, літературний, філософський, релігійний, фольклорний дискурси як джерела культурної інформації [62, с. 261].

Питання культурного діалогу було і залишається одним із найважливіших для українського народу для подальшого становлення України як цілісної держави. Це питання розглянуто у працях українських вчених І. Дзюби, І. Кураса, Ю. Римаренка, Л. Шкляра, М. Шульги, Я. Дашкевича, О. Майбороди, О. Лановенка.

Зв'язок лінгвокультурного концепту з вербальними засобами спостерігаємо практично у всіх лінгвокультурологічних визначеннях: значимий образ, що відображає фрагмент національної картини світу, узагальнений у слові.

У лінгвокультурології діада «мова – людина» трансформується в конструкцію «мова – людина – свідомість – культура».

Е. Тейлор запропонував поняття культури у 1871 році: «Культура або цивілізація – це складна цілісність, що охоплює знання, вірування, мистецтво, право, моральність, звичаї, а також всі інші здібності й навички. Здобуті людиною як членом суспільства» [цит. за 62, с. 213]. Цю інтерпретацію, хоч безпосередньо не пов'язану з мовним аспектом культури, вчені взяли за основу до пояснення культури як збірки текстів, а не збірки правил. У такому розумінні культури мова, як один з її складових елементів, трактується як корпус текстів, що містять певну картину світу, сформовану в певних контактах. Підсумовуючи різноманітні визначення культури, Г. Лісовська в контексті її функціонального, нормативного та ціннісного характеру, окреслює культуру як збір усієї діяльності людини, що спирається на систему норм і заборон, цінностей, зразків і ідеалів. Культура – це також успадкована колективна пам'ять, яка співіснує лише в діалозі з іншими культурами [62, с. 214].

Загалом діалог визначається як форма спілкування та пошуку об'єктивної істини в процесі, що сприяє обміну думками між співрозмовниками (окремими особами, групами людей тощо). Е. Левінас діалог культур пояснює як взаємопроникнення смислів різних культур. Це не комунікація між народами з різними цінностями та мовами, а комунікація, яка

намагається транслювати (перекладати смисли, цінності, поняття, образи та символи). Культурний діалог означає уникнення всіх протиріч у спілкуванні, таких як політичні, ідеологічні, моральні, релігійні та психологічні обмеження і заборони.

Результатом культурного діалогу є взаємопроникнення мовних засобів і культурних елементів. У багатьох випадках елементи, які ми визнаємо, як традиційні народні мови, є результатом тривалої культурної взаємодії. Явище дифузії трактується в наукових колах як поступове проникнення іншомовних елементів у систему мови, яка приймає. Невід'ємним атрибутом цього процесу є явище інтерференції. Якщо мовні й культурні явища стають частиною мови та культури, яка запозичує, такий етап називається інтеграцією.

Також розрізняють такі явища, як інтерференція та інтеграція, останнє означає часткове проникнення мовних норм та культурних явищ у певну мову та культуру. У результаті цих ситуацій виникає елемент порівняння «своє – чуже», «краще – гірше», «філія – фобія», «адорація – ненависть».

Історично склалося так, що саме конфлікт і боротьба між внутрішніми механізмами розвитку культури та зовнішніми впливами призводить до діалектичного розвитку культури. Зовнішні впливи стимулюють активні творчі пошуки, збагачують її потенціал і таким чином зміцнюють національну культуру.

Для української суспільно-філософської традиції характерними є підтвердження відсутності «чистих» культур, які описували Д. Антонович, Є. Маланюк, І. Дзюба, П. Толочко.

Болгарський науковець Ц. Тодоров запевняє, що культура не є чисто національним показником, а постає продуктом взаємодії численних культур (навіть за умов, якщо вона, виходячи з етноцентричних комплексів, хоче приховати свою поліфонію) [57]. Існування української культури в особливих формах етнічної само ідентифікації на межі різних культурних традицій, з огляду на геополітичне становище, починаючи з часів Київської Русі і до сучасності, дозволяють окреслити й теоретично обґрунтувати діалогічність як

характерну властивість української культури, що, незважаючи на свою цілісність, перебувала й перебуває важливою контактною ланкою у складному ланцюгу драматичних, історичних та політичних колізій між Сходом та Заходом. Таку позицію В. Липинський назвав своєрідним балансом між європейськими й неєвропейськими чинниками світової історії [29, с. 421].

В різних дискусіях та розвідках вчених неодноразово висвітлювалася проблема пограниччя культури України. Перебування на межі між західною й східною культурами означало формування ментальності українського типу як «західно-східного».

Поєднання відкритості та закритості, різнокультурного світогляду й вузької етнографічності, надзвичайне прагнення домінувати у світі, почуття меншовартості, космополітизм та настороженість до іноземців через селянський комплекс – характерні риси пограничних культур. Визначаючи Східні і Західні традиції, православ'я і католицизму, а також пережитки язичництва окреслюють ментальні відмінності в духовній культурі регіонів України та констатують полікультурний її характер.

Культурний діалог в українському культурному просторі починається із зустрічі з «чужим» як образом духовної та етнічної інакшості. Тому становлення етнокультурної ідентичності в історичному розвитку українського суспільства на Сході і Заході пов'язане з труднощами на різних етапах його формування.

Термін «транскультура» набув популярності у сучасних культурологічних дослідженнях. Він слугує для окреслення моделі розвитку культури, що протиставляє себе універсалізму та партикуляризму.

Теорія транс культури поширюється на Заході з другої половини 1990 років у зв'язку з кризою концепції багатокультурності (multiculturalism) та полягає у відкритості і взаємозалученні, має ознаки рівності та самодостатності різноманітних культур. За законом дифузії транскультура розглядає вихідні культурні ідентичності в міру переходу межі між культурами та асиміляцією. Не потрібно ототожнювати транскультуру з

глобальною культурою. Тому, що в транскulturі людина є віртуальним членом багатьох культур, але при цьому залишається собою.

Транскulturна ідентичність розуміється як результат взаємного балансу між універсальним і партикулярним початками, індивідуалізмом й колективізмом, космополітизмом й етноцентризмом, солідарністю й плюралізмом і водночас приналежністю до традиційних національних культур і звільненням від них. Для транскulturної ідентичності властива діалогічна відкритість до «іншого» без втрати власного «я». Процес інтенсифікації взаємодії культур відіграв важливу роль у розвитку художньої словесності різних країн. Результати культурного синтезу у творах культури виглядають як одночасна дія різних культурних мов в одній точці – в одному творі й у творчій свідомості. Окрім вивчення окремих національних літератур, дослідники сьогодні можуть говорити про формування транснаціональних письменників, які займають прикордонне, проміжне становище між кількома націями і традиціями, пишуть різними мовами і походять з різних культур.

Література, що реалізується в міжкультурному діалозі, має низку особливостей, відображає не тільки сам факт активної взаємодії декількох літератур, але й свідчить про якісно нове утворення – результат гібридизації цих літератур. Погранична позиція України визначає її відкритість для культур Заходу і Сходу.

Будь-який вияв людської творчості – своєрідне повідомлення. А, отже, можна знайти спорідненість у історичних циклах зародження культури сусідніх держав, адже вся типологія національностей і мов перебували у частково плинному стані, де можна було зустріти синів поляків, які ставали українцями, синів німців, які ставали французами або ж поляками тощо.

Творчість стає одним із механізмів самоідентифікації. Вона проявляється в соціокультурній комунікації як продукування текстів, спрямованих на «іншого» або на себе як «іншого» в контексті життя автора та історичного розвитку культури. Для загальної характеристики таких текстів Дж. Скіннер користується такими ключовими концептами: країна й мова.

Країна символізує одночасно місце створення твору й читацьку аудиторію, для якої створюється текст, мова – культурну ідентичність автора, отже й власне тексту. Дж. Скіннер саму мову називає «мова, що приймає», зазначимо, що дослівний переклад терміну «stepmother tongue» в українській мові отримує неприємне, але виразне звучання – «мова-мачуха» [65, с. 37].

Будь-яку нову культурну ситуацію ми сприймаємо крізь призму вже існуючої. Однак це зовсім не очевидно, якщо ми не маємо знань чи досвіду, щоб зрозуміти ситуацію у власній культурі, а отже, і в культурі, в якій ми народилися, виросли і живемо, і якщо ми не помічаємо контрастів культурної «новизни» існуючої системи.

Методологічні проблеми порівняльного вивчення літератур висвітлені в працях М. Конрада та інших. Тим не менш недослідженим залишається підхід до мовотворчості етнічних меншин, на яку активно впливає мова більшості. Досить часто її важко зрозуміти лише з національного або локального погляду, тому це питання вимагає більш детального вивчення. У галузі гуманітарних наук воно до сьогодні не отримало остаточного розв'язання.

Це є наслідком індивідуалізації міжкультурної взаємодії як біографічного факту письменника, тобто здатності письменника існувати, творити і належати до більш ніж однієї культури одночасно, що означає існування інтеграції «чужих» для української мови кодів. Таким чином, література на пограниччі або залишається на периферійному рівні, або штучно підлаштовується під традиції інших країн. Тому важливо окреслити її статус у стосунку до літератури метрополії і мейстриму.

В історії української культури часто спостерігаємо приклади непересічних носіїв транскультурної ідентичності. Зазвичай – це художники, композитори, письменники, освічені особистості, що народилися в одній культурі, однак виховувалися та професійно зростали в іншій культурі. Вони сприймали етнічні генокоди через призму світобачення «іншого» та/або себе як «іншого», а також вдало поєднували у своїх творах символічні й духовні

елементи різних культур. В результаті цього різні культури сперечаються за віднесення їх до свого складу, наприклад, О. Архипенка, О. Кокеля та ін. Виникає питання сприйняття оточенням свідомого (хоча, за деяких історичних обставин і не свідомого) вибору писати музику, твори нерідною мовою, тобто бути народженим в країні однієї етнічної меншини, а перебувати, проживати та творити в іншій.

Ж. Женетт, окреслив п'ять основних типів міжтекстових взаємин:

- 1) інтертекстуальність
- 2) паратекстуальність
- 3) гіпертекстуальність
- 4) метатекстуальність
- 5) архітекстуальність [62].

«Найглибші міжтекстові зв'язки, які сягають архетипної пам'яті лінгвокультур, спостерігаємо у великих художніх та публіцистичних жанрах», - підсумовує О. Астаф'єв. Чудовим прикладом міжкультурної взаємодії, на думку дослідника, є твори П. Гулака-Артемовського. О. Астаф'єв підсумовує, що міжтекстовий зв'язок найбільш прослідковується у великих художніх та публіцистичних жанрах. Скоріше за все, цьому сприяла архетипна пам'ять лінгвокультур, адже сторона архітекстуальності належить до важливого типу художнього спілкування та реалізовує механізм творчої діяльності особистості, принцип «проникності інокультурних смислів». О. Астаф'єв підкреслює, що останній принцип досить часто закритий для людей, які не наближені до художньої творчості, бодай, взяти частину творчості П. Гулака-Артемовського та його польських претекстів [3, с. 235].

Отже, лінгвокультурний діалог необхідний для взаємного обміну та взаємозбагачення. Вивчаючи мови в аспекті лінгвокультурології, можна виявити мовні та культурні особливості певного етносу, проаналізувати його етнічну свідомість та мовне мислення. Це також дозволяє встановити розвиток мовного та культурного статусу етнічної групи та описати культурні елементи

в семантиці мовних знаків і текстів, наприклад, культурні коди, що зберігаються в мові.

Висновки до розділу I

У межах лінгвокультурології набуває актуальності дослідження мовотворчості письменників, ідентичність яких визначається, передусім, їх особливим статусом як суб'єктів, що перебувають на стику культур, на виході з власних мовних, національних художніх традицій.

Вивчення художнього тексту як тексту культури, відображення того, як людина пізнавала світ, лишається одним із перспективних напрямків у сучасній лінгвістиці. Щоб охарактеризувати такий текст, варто мати систему лінгвістичних і культурологічних термінів, класифікацій, методів аналізу, культурних кодів, які наповнюють текст. Люди, які належать до певної культурної спільноти, можуть створювати та розуміти цю культуру. Питання про культуру наповнене текстами, завдяки мові, яка представляє культуру і є завершенням розвитку культури у відповідний період.

Можна стверджувати, що концепти можна описати як ментальні елементи, що відіграють роль посередників між культурою та мовою. Саме свідомість отримує культурну інформацію, де вона фільтрується, обробляється, систематизується і формується в концепти.

Концептуальні та суб'єктивні відмінності в лінгвокультурі виявляються шляхом порівняння різних мов. Основними джерелами дослідження лінгвокультури є словники, живий сленг, фольклор, класичні літературні твори, сучасні літературні твори та ін. У подальшому практичні дослідження лінгвокультури будуть проводитися на матеріалі сучасних американських літературних творів та їхніх українських перекладів.

Існує тісний взаємозв'язок між текстом і культурою, який пов'язаний з мовним кодом країни. Як вже говорилося вище, об'єктом дослідження можуть бути як ті, які відносяться до класичних текстів, так і художня література і

представляють культуру держави і світу з усіх аспектів прояву його духовної індивідуальності. Через діалог культур в тексті також розкривається мовний характер письменника, вибір зображальних засобів і художня інтерпретація допомагають розкрити світогляд, духовні цінності, сенс історії, її хід, призначення людини в світі, думки про добро і зло конкретної людини етнічної спільноти, яка сформувала свою власну культуру. Внутрішній світ письменника з його баченням моральних і естетичних основ світосприйняття, в свою чергу, дозволяє виявити риси етнічної культури в представлених художніх текстах.

Дослідження мови, мовної картини світу з точки зору лінгвокультурології дозволяє:

- знати мовні та культурні особливості конкретної країни, характеризувати її лінгвістику та етнічну самосвідомість;
- сприяти розвитку мовного та культурного статусу народу;
- проаналізувати культурні елементи, такі як семантичне різноманіття мовних символів та текстів, а також культурні коди, що збереглися в мові тощо.

РОЗДІЛ II. СИНТЕЗ ЛІНГВОКУЛЬТУР У ТВОРАХ УЛАСА САМЧУКА

2.1. Мовна особистість автора в річищі соціальних та культурних змін

Сутність поняття мовної особистості та її характеристики, питання її формування активно вивчається в лінгвістиці, психолінгвістиці та лінгвістичній семантиці. Мовна особистість може бути описана в термінах мовної свідомості та мовної поведінки, тобто в термінах лінгвістичного концептуалізму та теорії дискурсу.

Мовна особистість як об'єкт лінгвістичного дослідження уможливорює системний розгляд усіх чотирьох базових лінгвістичних аспектів – історичного, соціального, психологічного, системно-структурного – у їх взаємодії.

Українські науковці тлумачать феномен мовної особистості по-різному. Зокрема, у «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» наведено таке визначення: «Мовна особистість – поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставить до своєї мовної практики, несе в собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі» [14, с. 95].

Ф. Бацевич аргументує думку про те, що «мовна особистість – індивід, який володіє сукупністю здатностей і характеристик, які зумовлюють створення й сприйняття ним текстів, що вирізняються рівнем структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності» [6, с. 212].

Виділяємо найпоширеніші характеристики мовної особистості:

- усвідомленість, відповідальність, самодостатність, дієвість, творчість, естетичність [10, с. 146];

- мовна відкритість і доступність; соціальна та діяльнісна спрямованість; адаптивні та акумулятивні характеристики; соціокультурна пізнавальна мотивація; мисленнева індивідуалізація світу як особистісно-мовна стимуляція пізнання та формування стилю мислення, який відповідає специфіці духовного світу мовної особистості; культурно-репрезентативна

якісна визначеність мовної особистості; естетико-мовний профіль особистості [7];

- «мовна особистість не є вродженою, вона формується і розвивається у процесі навчання, виховання, спілкування, тобто у різних видах діяльності» [44, с. 42-43];

- «про конкретну мовну особистість можна говорити лише у випадку реалізації її мовленнєвих здібностей у конкретному професійному дискурсі» [12, с. 84];

- «мовна особистість є видом повноцінного представлення особистості, що містить у собі й психічний, і соціальний, і етичний і інші компоненти, але заломлені через її мову, її дискурс» [28, с. 87].

Процес формування особистості проходить різні етапи обумовленості. Людина, яка засвоює мовні знання, розвиває мовні почуття, формує мовні оцінки та мовні установки, формує або створює власну мовну свідомість, яку дослідники трактують як «форму свідомості, що охоплює знання, почуття, оцінки і ставлення до мови і мовної дійсності» [38, с. 13].

На формування мовної особистості впливає низка чинників, зокрема загальні умови життя людей у державі чи соціальній групі. Через те, що суспільна свідомість і мова вже створені в суспільстві, в якому людина народилася, виросла і перебуває, менталітет, притаманний мовній практиці індивіда, неминуче виступає як частина його соціолінгвістичної практики. Фактори, які є специфічними для окремих мовців існують поряд із загальними факторами формування мовної особистості. Незважаючи на схожість цього процесу для всіх носіїв мови, він визначається особливостями внутрішнього світу індивіда, його життєвою позицією та індивідуальною свідомістю. Попри цей нерозривний зв'язок, особистісні та суспільні мовні практики є відносно незалежними. Мовна особистість – це не індивідуальний стиль мовлення, а вся її ментально-мовна складова [25].

Д. Романюк називає три способи розуміння мовної особистості:

- 1) визначення стильової домінанти, особливостей поетики, закономірностей побудови художнього тексту;
- 2) дослідження співвідношення між індивідуальним стилем автора і нормами загальнонародної мови;
- 3) вивчення ідіостилю митця у контексті відповідного літературного напрямку [32, с. 528].

Н. Совтис пише: «Через мову художніх творів, відбір зображальних засобів із загальнонаціонального мовного фонду та їх художнє осмислення розкривається і мовна особистість письменника, його світогляд, духовні цінності, уявлення про добро і зло, прекрасне і потворне, справедливість, смисл історії і призначення людини тощо» [54, с. 477].

Мовна особистість У. Самчука акумулює фонові знання суспільства, до якого належав автор, так і суб'єктивні знання, притаманні його особистості. У. Самчук належить до тих письменників, мова яких чітко відображає спрямованість їхнього світогляду, а також ставлення до різних суспільно-політичних явищ і подій української історії, українського народу. Творчість письменника вирізняється новизною та соціальними проблемами, які він піднімає, а також мовою, з характерними особливостями того часу – це унікальне явище в мовно-літературному процесі ХХ століття. Мовна свідомість письменника нерозривно пов'язана з його національною свідомістю. Його спосіб мислення та його індивідуальний мовний стиль письма був сформований з огляду на складний життєвий шлях [25]. На формування основних принципів мовної особистості У. Самчука вплинуло багато факторів, ми проаналізуємо лише основні з них.

Центральним чинником, звісно, є мала батьківщина письменника – Волинь, яка була вписана в культуру кількох народів, мала свою історію мультиетнічності та релігійно-культурної толерантності [28, с.27]. «Пустивши коріння» на рідній землі, У. Самчук не приховував, що походить з типової української селянської родини, але підкреслював, що має легендарне козацьке походження. Згадуючи роки, які провів у своєму українському селі, У. Самчук

пише: «наше рустикальне минуле не сприяло бурхливому розвиткові наших інтелектів, наші таланти з намагою пробивалися крізь нашаровання історично задавненої стагнації» [47, с. 14]. У. Самчук був одним із перших, хто зрозумів цю стагнацію, стагнацію соціального зростання і культури в українському селі у ХХ столітті, і коли він це зрозумів, подолання і знищення цього стану стало його життєвою метою [47, с. 149]. Врешті-решт, за своє творче життя митець досягнув своєї мети – здобув міжнародну славу, пишучи про те саме село та український народ.

Невеличке село Дермань, де народився У. Самчук, має велику культурну традицію, добре розвинений фольклор, багатство місцевих легенд і міфів. У його творах широко використовується народна лексика з розмовним забарвленням, характерним для волинського села [25].

Місцевість, де письменник провів перші роки життя, неодноразово ставала полем подій у його творах. Особливо в романі «Волинь», який приніс У. Самчуку світову славу, визначальним простором існування родини головного героя є простір Волинського Полісся (Лебедщина, Дермань, Тилявка, Крем'янець). Письменник, художньо прикрашає свої емоції та почуття, переказує події з свого дитинства та юності, яка припала на час, коли Україна боролася за свою незалежність, підвищуючи національну свідомість людей та сподіваючись на відновлення держави. М. Жулинський наголошує, що для У. Самчука було надзвичайно важливо відтворити цей складний процес національної самосвідомості, який він сам пройшов і згодом його «проходить» і головний герой «Волині» [18, с. 3].

Не дивлячись на те, що невелику частину свого життя йому довелося провести на батьківщині, У. Самчук зберіг непохитну вірність своїм землякам, яку він чудово проєктує на персонажів своїх творів. Світ головних та другорядних героїв «Волині», «Марії», «Кулака» представлений цілісними постатями, сповненими віталізму [25]. Маючи сильну історію, вкорінену в глибоких етнічних традиціях, письменник прагнув відродити український простір як простір фермерської нації – «чорноземної раси» – з пекла темряви,

що охопили Україну в Радянській імперії [24, с. 46]. Таким чином, одна з головних особливостей мови письменника є «націєствердний вітальний код», і сакральна життєва сила, яка лежить в основі художніх образів у романах письменника [25].

У. Самчук по-різному з'ясовує питання національної ідентичності, але філософсько-онтологічні аспекти поглядів письменника пов'язані з проблемою формування ціннісної орієнтації, що відповідає цьому опису: «...самосвідомість нації – це така реальність, пізнання якої дозволяє людині у більшій мірі пізнати саму себе... Акт самосвідомості нерозривно пов'язаний із проблемою вибору...» [42, с. 18].

Специфіку мовного коду У. Самчука можна простежити в контексті його життєвого досвіду, знань та освіти. Мовна особистість письменника втілює високий рівень національної ідентичності в контексті європейської культури. У. Самчук створив полікультурний простір у своїй творчості, на це вплинула тривала діяльність у Європі. Полікультурність У. Самчука головним чином проявляється в його бажанні пізнавати нові цінності, знайомлячись з іншими культурами, і зростати у своїй значущості в суспільстві. Різносторонність і яскравість його мовної свідомості підкріплена впевненими поглядами, думками, почуттями, ставленням та оцінками мовної дійсності України крізь призму європейської цивілізації. У. Самчук вільно володів німецькою, чеською, польською та російською мовами, а також трохи французькою. Знання іноземних мов, а відтак і мовно-культурного простору цих країн, мало великий вплив на формування мовної особистості письменника і зумовило включення до його творів багатьох лексичних одиниць і фразеологізмів, не характерних для української мови [26].

В еміграції У. Самчук провів більшу частину свідомого і творчого життя. Це було для письменника-патріота важким випробуванням, адже жив він за межами України «у глибокій тузі за страченою батьківщиною». У своїх спогадах У. Самчук зізнається, що, живучи в Європі, він багато разів називав себе чужинцем, називав себе людиною «приреченням якої є не бути дома, не

мати громадянства, не мати практичного фаху, писати книги українською мовою і нічого з них не мати, бути ізгоєм на тлі величезного, бурхливого, багатого світу» [37, с. 15]. Змушений жити за межами Батьківщини, У. Самчук все ж повертається в Україну зі своїми творчими ідеями і представляє у своїх романах унікальне словесно-естетичне бачення світу. Автор є великим українським патріотом і неодноразово відстоював позицію України як держави та сперечався з тими, хто це заперечує: «Мої посилення на мову, культуру й історію ніяк його не переконували, бо, казав він, мови і культури, які до цього часу не ствердили себе державно, не конче мусять існувати взагалі» [37, с. 22].

Через емігрантське життя У. Самчука варто згадати період його життя у Празі. Біженці чи вигнанці з України, які навчались там у 20-30-х роках, брали активну участь у бурхливому науковому, культурному та мистецькому житті «української» Праги [26]. Як зауважує сам письменник: «У житті кожної людини є час і місце, які становлять вісь його існування. У моєму житті таким місцем була Прага та час, проведений у ній» [37, с. 11]; «... ми були поколінням Крут, Базару, Листопада, Четвертого Універсалу, України Мілітанс. ... Зудар двох гострих, фанатичних протилежностей комунізм-націоналізм визначав наш світогляд» [37, с. 5].

У. Самчук як мовознавець, чиї тексти відображають соціально-психологічні події часу, вербалізував концепти, актуальні для певного історичного періоду. З огляду на неспокійну світову ситуацію ХХ століття, У. Самчук став свідком складних часів в Україні, яка мимоволі стала центром європейських політичних потрясінь у воєнний та міжвоєнний період [29]. Тягар, який випав на його долю, він іронічно описав: «Народився під час війни, виріс під час війни, зрів під час війни ... Свідок повстання України, Польщі, Чехословаччини, Карпатської України, Протекторату, Генерального Губернаторства, Райхскомісаріату Україна, Другого Райху, Третього Райху. Свідок їх упадку. Свідок двох найбільших воєн в історії світу...» [37, с. 216]. Авторську концептосферу роману "Волинь" можна простежити в контексті

подій того часу. Для мовної особистості У. Самчука війна, революція, Україна та українці були основними елементами ідейної значущості твору. [47, с. 3].

Відомо, що У. Самчук не мав професійної та систематичної освіти. Тому самоосвіта відіграла важливу роль у його становленні як письменника та у формуванні його мовної особистості. Мова творів У. Самчука свідчить про його глибоке знання української писемної, літературної, усної та фольклорної стихій мови, про його високу мовну культуру. Творчість автора переплітається з народними прислів'ями та літературними, суспільно-політичними, науковими й термінологічними висловами. Важливе значення у формуванні мовної картини світу У. Самчука мали твори авторитетних українських і світових письменників: Т. Шевченка, Лесі Українки, Ж. Верна, В. Скотта, Гі де Мопассана та інших [26].

Активна співпраця У. Самчука з 1929 року з "Літературно-Науковим Вісником", де був опублікований його роман «Кулак», також свідчить про безпосередній вплив на його особисте стильове становлення. Також У. Самчук співпрацював з такими відомими людьми як: О. Олесь, Б. Лепкий, Є. Маланюк, С. Черкасенко, О. Ольжич, О. Лятуринська, С. Смаль-Стоцький, О. Теліга, які мали великий вплив на формування його творчих принципів [26].

Під час перебування у Празі У. Самчук сформувався не лише як талановитий письменник, а й як здібний політик. Він зміг досягти вершин світової літератури та журналістики. Коли в 1938 році була проголошена Карпатська Україна, У. Самчук переїхав до Хуста. Він був прекрасним оратором, виступав з промовами у найвіддаленіших куточках країни, писав сміливі статті про боротьбу українського народу за незалежність. Професійних українських політиків чи урядовців не було, як не було тоді й української держави. Натомість письменник У. Самчук зумів донести свої погляди. Під час німецької окупації України серія його спогадів, репортажів і редакційних статей, опублікованих у газеті «Волинь» та інших українських часописах, стала так званим «документом дня». Публічні виступи, політична

і публіцистична діяльність У. Самчука сформували ще одну основну рису його мовної особистості. У творчості автора це проявляється через наявність публіцистичної лексики та низки словесних конструкцій, які пробуджують політичну свідомість читача, просувають певні ідеї та провокують емоції [26].

Індивідуальний стиль У. Самчука засвідчує його характерну манеру говорити, особливий спосіб мислення, його лексико-семантичне та стилістичне наповнення, пошук унікальних засобів вербалізації концептуальних образів світу, індивідуалізацію семантики та естетики мови. Безперечно, існує набагато більше різномовних чинників, які безпосередньо вплинули на формування мовної особистості У. Самчука. У цьому дослідженні, добираючи конкретні запозичення, ми аналізуємо головні з них, тобто ті, що спричинили певну домінанту і знайшли своє яскраве відображення у творчості митця. Проте, можна сказати, що домінантою мовної особистості У. Самчука є «закоріненість» у батьківщину, культурна та регіональна автентичність, підтримка «державницького віталізму», відповідальність за рідну мову та культуру, прагнення до самореалізації, полікультурність та публіцистичність [26].

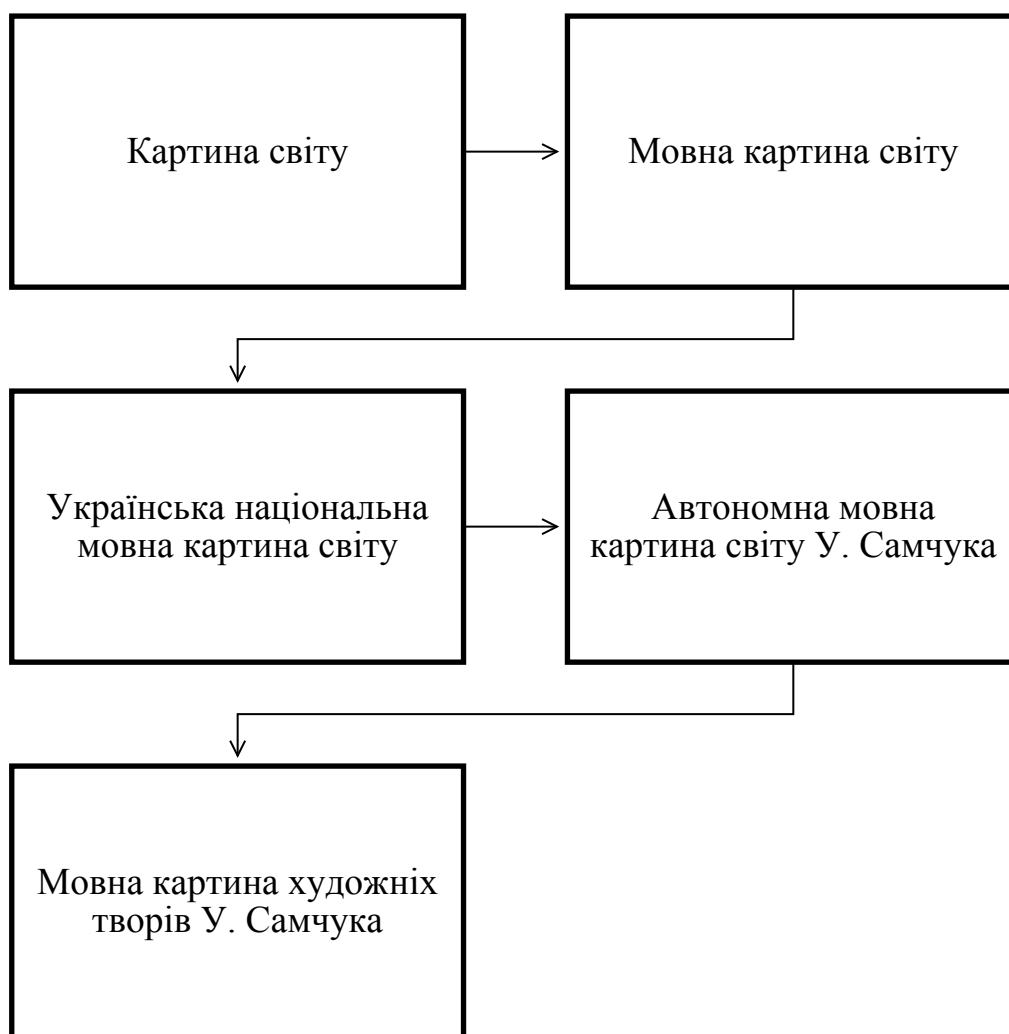
Мовна індивідуальність У. Самчука виражається в мові його художніх творів, сукупності виражальних засобів, які вирізняють митця з-поміж інших особистостей. Як письменник і громадський діяч, він сформувався під впливом двох світів – України та Європи. Розуміння їхніх мов, культур і традицій дозволило йому сформувати власну мовну картину світу. Творчість У. Самчука повертає в національний контекст України і є цінним джерелом для вивчення багатства лексики художньої мови. Вивчення мовної особистості письменника, який належав до певної мовної спільноти і репрезентує певний період, має великий потенціал для українського мовознавства. Важливими можливостями є лінгвістичний аналіз творчості У. Самчука, специфіка процесу вербалізації концептів митця, визначення мовної культури в межах загальної західноукраїнської мовної культури та мовної особистості митця. Аналізуючи екстралінгвістичні чинники, що формували світогляд У. Самчука,

Ю. Артемова зазначає, що письменник був різнобічним елітарним мовознавцем, «пізнання якого відкриває нові горизонти для подальших досліджень» [26].

Отже, мовна індивідуальність митця проявляється через індивідуально вживані слова і як художньо-індивідуальний образ світу в мовному вираженні. У процесі створення художнього тексту (дійсність – письменник – образ – текст – читач) його поверхнева структура пов’язана з глибинною структурою. Зовнішня структура тексту, або лінгвістичне оформлення, співвідноситься з цілісною єдністю тексту, але мовна форма також функціонує як актуалізатор глибинної структури. Мовні засоби розкривають ідеологічні та естетичні аспекти митця. Цінності та світогляд письменника глибоко приховані в його мовній картині світу [26].

У нашому дослідженні ми виходимо з того, що художній світ митця прямо пропорційний його особистій мовній картині світу, яка є частиною мовної картини світу нації. Обсяг мовної картини світу людини відповідає багатству її концептуального світу.

На думку А. Мойсієнка, сьогодні існує своєрідна ієрархія понять: мовна картина світу – національна мовна картина світу – автономна картина світу мовної особистості, нарешті – мовна картина світу окремого твору, героя. На думку дослідника, усі ці «картинки» є продуктом людського пізнання на різних рівнях соціокультурного досвіду [28, 163]. Це стосується і мовної особистості У. Самчука, яка втілюється в персонажах його творів і мовному образі української нації та світу загалом.

Малюнок 3.1. Художній текст У. Самчука у системі авторської та національної мовної картини світу

2.2. Використання росіянізмів у творах письменника

В українському мовознавстві немає чіткого визначення поняття росіянізм. Так, основні підходи до нього зустрічаємо при аналізі публіцистичного стилю – це праці С. Єрмоленко, А. Коваль, Л. Коробчинської, М. Пилинського, О. Пономарева, Н. Сологуб, С. Бибик. Росіянізми – запозичені лексеми з російської мови, слова чи мовні звороти, утворені за зразком російських мовних форм, що можуть зазнавати часткової адаптації до фонетичного складу чи словотворчих особливостей української мови [10, 206].

До великої групи належать також позички з російської мови. Українсько-російські мовні зв'язки стали особливо тісними після укладення

Переяславської угоди у 1654 році. Однак до початку XIX ст. запозичення з українською російських слів було рідкісним явищем, оскільки Україна була культурно вищою за Росію. Тоді німецькі та голландські слова про військові питання та навігацію були запозичені російською мовою: *артилерія, фельдфебель, капітан, бруствер, флот, адмірал, бот, гавань, порт, мортира, бомба* та ін. Починаючи з XIX ст., вплив російської мови став особливо помітним і особливо посилювався у 20-80-х рр. XX ст. [50] (якраз у роки творчості У. Самчука).

З російської мови запозичено такі слова: *самовар, ляц, нагідки, мужик, чиновник, начальник, община, артіль, указ, завод, рудник, підрядчик, більшовик, меншовик, інфантерія* тощо. Багато російських слів залишились в українській мові у вигляді кальок: *гучномовець, книгосховище, висуванець, п'ятирічка, виконком, колгосп* та ін. Більшість із них тепер вважаються застарілими, проте у творчості У. Самчука вони вживаються досить активно: *Поля ділилися, забирався багато до колгоспів, але Архип твердо тримався власної господарки* [46, с. 79]; *Це було в останньому році п'ятирічки...* [46, с. 54]; *Вернулися дядьки до села більшовиками* [46, с. 69]; *А Грушевський, думаєш, що? Капіталіст. У Києві миловарний завод* [46, с. 68]; - *Від інфантерії чи кавалерії? – не здавався Калістрат* [48, с. 108];

Специфіка мови художніх творів виявляється насамперед у виразній індивідуальності та неповторності мови кожного талановитого автора, єдності комунікативної та естетичної функції тексту та широкому використанні елементів різного стилістичного забарвлення [22, с. 2]. Однак, вдаючись до тих чи інших лексичних, фразеологічних, морфологічних і синтаксичних засобів з розмовними, сленговими та просторічними елементами, автор завжди повинен керуватися літературними нормами [32, с. 16].

Виразність мови У. Самчука зумовлена правильним і продуманим співвідношенням літературних і розмовних елементів. «Це один із найважливіших засобів надання літературній мові народного колориту, збагачення її, реалістичного зображення побутових ситуацій. Іноді ці слова

просто вражають своєю свіжістю, влучністю, виразністю, чіткою оцінкою того чи іншого явища, часто негативного» [22, 57]. У контексті стає зрозуміло, що просторічні вирази підпорядковані художньому задуму письменника і невіддільні від усієї системи метафор та від загальної структури твору.

В. Русанівський серед просторіччя виділяє:

- 1) росіянізми;
- 2) перекручені і недоречно вжиті слова та вирази;
- 3) літературні, але знижені слова;
- 4) прийняті в народній мові сполуки;
- 5) оцінну лексику;
- 6) фразеологію [42, с. 42-43].

У романі «Волинь» автор зрідка використовує росіянізми, які були характерними для побутового мовлення волинян: *У суботу в хаті Трохима Пацюка коло церкви «рощот» за цілий місяць* [44, I, с. 364]; *Дає йому багато грошей, купує нові штани, «кашкета з околушками»* [44, I, с. 17]; *Перед Чесним Хрестом «новий набор». Від Василя, Здорового зятя, нема ніякого «звєстія»* [44, I, с. 277] та ін. Отже, як засвідчують приклади, просторічна лексика в мову автора вкраплюється лише тоді, коли він використовує невластиву йому мову, що дозволяє йому поєднати свою мову з мовою персонажів твору, висловлюватися вільно і безпосередньо.

Презирливе ставлення однієї людини до іншої передається наступними розмовними виразами – щенкі, луплений осел, гусячий пут, свиняче ухо, кобилячий хвіст та ін.: *Ей, щенкі! Не аріте!* [44, I, с. 369]; *Завтра з тебе, лупленого осла, одні ратиці лишаться* [44, I, с. 370] – так солдати звертаються один до одного.

Автор також використовує групу просторічної лексики, характерну як росіянізми. Ця лексика абсолютно не вмотивована як народна, але, на жаль, вона існувала, оскільки Волинь була у складі Російської імперії. Цю групу можна розділити на російську лексику та лексику, яка функціонує в українській мові. Слід зазначити, що при написанні російських слів у тексті,

автор транскрибує російську вимову українськими літерами у спрощеному вигляді.

Мова росіян у цьому романі не є літературною. Більшість слів мають низьке емоційне забарвлення та брудну лайку, а також є кілька слів іншомовного походження. На особливу увагу заслуговують репліки російських солдатів, які деякий час жили у будинку Матвія: *Своя мова зникла. Її залила чужа акаюча, горлова* [44, I, с. 369]; *Вони Хохландію останніми словами здоблять, Матвієву хатчину «в щепки розпльовують» і все «угли радния згадують* [44, I, с. 352]; *Вестіма, – замикає саратовець. – Кудам там у вайну. Кой чорт у вайну работ занятся хатім... А нам-та вот плажітьсє некуда... Вот етава нікак не ждала, чтоб нам і картішкі розлажіть негде била...* [44, I, с. 351]; *Да не галдіте все, как лешіє! Па парядку! Мітька! Падай маю сумку. Вот та, каторая с пятном... Да не брасай на голаву! Вот, сукін син, мать твая ведьма, нікак рускій чал'є не держіт парядка* [44, I, с. 352] та багато інших.

У романі «Марія» теж використовуються росіянізми та старослов'янізми. Ці слова фіксуємо у творі, коли Корній повернувся зі служби і зустрівся з Марією: *- А-а! Здравствуй! Как пожіваєш? Що ж, саломяной вдавовой осталась?...; Малчіш? Да! Многа лет тебя не відал, а всьотакі нічево!.. Красавіца. Глазіца, как углі, гарят. Не скучна адной? Небось скучна. Да?..* [46, с.70]; *Атучілася, відна, гаваріть. Раньше как запойоть, не переслушаєш, а тепер малчіть* [46, с. 70]; *Так само прийшлось розлучатися з моковською мовою. Залишив собі «да, вєрно, например»* [46, с.76]; *- Ротатий вийшов. Гуде порядошно* [46, с.78]; коли Корній писав листи зі служби: *Дорогая і любезная жона! Во первих строках мойого письма спішу увідомить, що я слава Богу жив і здоров...* [46, с.89]; *Висилаю тобі, дорогая жена, двадцять п'ять рублей, - писав він. – Вислав би і больше, да не могу. Не піл, не куріл, по копійці скаладал...* [46, с.99]; *- Змєна. Генерали плохіі...* [46, с.105]; *Атучілася, відна, гаваріть. Раньше как запойоть, не переслушаєш, а тепер малчіть* [46, с. 56]; *- Єще молимся о на полі брані убієнному, христолюбивому*

воїну, за віру, царя і отечество життя своє віддавшиому, Діоміду, і подаждь Господи рабу твоєму вічную пам'ять! [46, с. 60]; У діалозі Корнія з синами: Сіяти треба, хлопче... Козаки козаками, але поле не чекає. А відділитися від Расії не жилаю. То значить, що і Сибір не наша буде. Захоч куди поїхати, а тут тобі границя. Ні, сину... Не жилаю такого... [46, с.123]; *Всё это чепуха і ерунда, - заявляє Архип. – Настають новая власть, власть рабочих і крестьян. Никакіх москалів і никакіх кохаків. Все равни, все братья. Что за Украина такая взялася? Пять лет на флоте прослужил, а товарищами с адново кателка ел, братом називал, а тепер деліться* [46, с.124].

Цитує автор популярний того часу «Інтернаціонал»: *Ми весь, ми старий мір разрушим до аснованья, а затем ми наш, ми новий мір пастроім, кто бил ничем, тот будет всем...* [46, с.119]. Під час опису радянської влади теж використана російська мова: *- Малчі, бабка!.. Тепер савецкая власть. Не бойсь, товарищ Ленин всё заплатит. Он тебе всю помещицкую землю отдал, а ти кричиш...; - Малчі, старая!.. Это вайна!..* [46, с.131]; *- Нет у нас тюрем, старуха.; Не то спрашиваю. Что он? Вредитель, контрреволюционер?; - Аа-а!.. Значит, рвач ілі петлюровец. Как называется? – Напрасна, бабка, пришла. Не дабйошся к нему. Нет здесь таких. Такіе йдуть в центр... - Ну что ты, что ты! Какой я пан? Нет ево здесь. Панімаєш? Нет. Німа ево!..* [46, с.152].

У романі «На краю часу» рідше зустрічаються цитування російською та запозичення. Наприклад, у діалозі між українцями: *І коли б так не «настоящіє русскіє», які «не могут терпеть етаво сабачьево языка», можливо, все йшло б гармонійно і по-братські, а то приходять «еті саміє», забірають найкращі місця, заляпують все своїми борщами та варениками і весь час «демонстративно балакают на этой мове»* [48, с.60]. Діалог між празьким інженером і полковником: *- Замолчі ти, чортова кукла, хахлацкая твоя морда! Рожу твою, тобто пику, оберну в лепьошку! – А ви каково палка, ваше сиятельство? – Это не твоє дело!* [48, с.61]. У розмові про голод: *Із преступленій і ізступленій – возстанет праведная Русь. Праведная із іступленій. З крови! Варварства! Хамства!* [48, с.324].

Отже, У. Самчук в уривках, де він нічого не висміює та не критикує, а просто веде оповідь, викладає факти (нехай і під власним кутом зору), практично не вводить запозичення. Натомість у тестах на гострі соціальні чи політичні теми автор використовує велику кількість запозичень, тим самим надаючи висловлюванню іронії, сарказму, негативної оцінки тощо. Ще одна важлива функція – намалювати місцевий колорит, створити стилізацію та інтимність презентації, мовленнєві характеристики персонажів. Так, часто негативною забарвленістю відзначається ставлення автора до персонажів, які розмовляють суржилом або російською мовою, але коли персонаж починає вести правильний спосіб життя та змінюється на краще, змінюється і його мова на чисту українську.

2.3. Вплив західноєвропейської лінгвокультури на мову творів У. Самчука

Основним мотивом ранньої творчості У. Самчука є боротьба за українську незалежність і самостійність. У своїй еміграційній прозі письменник вже зосереджується на пошуку національних ідеалів, розвитку української культурної ідентичності та інтеграції в західну цивілізацію, яка протиставляється східному (радянському) насильству і варварству над людською психікою.

Безсумнівно, запозичення у творчості У. Самчука репрезентують тогочасний стан української мови, який формувався і розвивався під впливом різних чинників. На розвиток мов у часи написання творів У. Самчука особливо вплинули суспільно-політичні події – революція та війна, які призвели до тісного контакту з іншими народами та їхніми мовами, а також до запозичення їхніх назв на позначення нових понять і реалій.

Досліджуючи запозичення у творчості У. Самчука з погляду їх морфолого-семантичної структури, виділяють певні групи зазначених

одиниць. Їх можна розділити на дві групи: запозичення зі слов'янських мов і запозичення з неслов'янських мов. Розглянемо кожну з них детальніше.

Із неслов'янських мов у творах У. Самчука найактивніше функціонують запозичення із німецької, французької, італійської, англійської, грецької та латинської мов.

Німецькі лексичні запозичення: *рояль, камертон, криштал, торф, студієнрат, кьовн, крумпель, онкель, гальба, гаупман, рольвага, атенатник* та ін. (*Повірте, що отой Дус на Борицівці, що сьогодні у **фаетонах** їздить; ...на старість паню якусь приволік, **фраків** усяких, лакованих **штиблетів**, годинників з ланцюжками і відкрояв половину ґрунту...* [44, с. 19]; *І не буде **Фавста**, вмере **Мефістофель**, і квітуча яблуня засохне, не принісиши плоду* [46, с. 86]; *Їдуть на **штурм**...* [44, с. 131]; *Гордий, що може це бачити, що пробився через мужицьку гущу до ясної, залитої музикою, **зали*** [44, с. 323]; *Весь той ваш прославлений доктор Барсов! **Кьовн!** Позер! І фарисей!* [48, с. 85]; *Мій чудовий **онкель!*** [48, с. 139]; *Що це таке – пан гетьман? **Гаупман!** Командир!* [48, с. 247]; *Людина, наприклад, мусить признати себе відьмою, або японським шпигуном, або **атенатником** на Сталіна...* [48, с. 351).

Проникнення германізмів в українську мову розпочалося, коли готи в III-IV ст. окупували південь сучасної України над Чорним морем. Однак переважна більшість німецькомовних запозичень датується XVI-XVIII століттями, що сприяло переселенню євреїв з Німеччини в Україну. Важливу роль у цьому зіграло також запровадження в українських містах магдебурзького права. Тоді польська мова стала посередником у позичанні німецьких слів [17]. Зважаючи на те, що у XX ст. українці як ніколи тісно контактували із німцями через війни, то цим і пояснюється значна кількість німецьких запозичень.

Щодо запозичень з німецької мови у творах У. Самчука, варто звернутися до розвідок М. Пангелової, яка зазначає, що в особистих листах та книзі мемуарних спогадів «Плянета Ді-Пі» українського письменника-емігранта

присутня велика кількість прикладів перемикання та змішування кодів. Автор використовує як традиційне написання, так і транслітерацію, щоб відобразити вимову цих слів. Окрім двох основних історій, адресатам пропонується ліричний відступ, який дає змогу поглянути на життя і минуле автора з висоти пташиного польоту, а також наблизити його до життя його колег на батьківщині та на різних континентах.

Слова **французького** походження: *перон, фасон, мільйон, манеж, диригент, парле ву франсе, се ля вів, дефетист, пар екселянс* та ін. (...він невгамовно бігає навколо по **манежу** за дишлем [44, с. 6]; Туди, де вже погрузли **мільйони** [46, с. 83]; На ньому **френч і галіфе** [46, с. 65]; *І впадуть ваші храми, барокко і готика* [46, с. 86]; *Дядьки в кожухах, у валянках, Володько у своїх чобітках і старому матірньому жакеті* [44, с. 87]; *Якраз до мого кар'єра дійшли...* [44, с. 89]; *На це не було відповіді. Се ля вів! – кажуть про таке французи* [48, с. 207]; *Ти, Петрицький, песиміст! Дефетист! Нігіліст!* [48, с. 256]; ...Достоевський називає це просто глупотою **пар екселянс!** [48, с. 324]).

Французькі слова проникли в українську мову з XVII століття; не лише через польську, а згодом – російську, а й через українських студентів, які в той час навчалися чи подорожували Європою. А у другій половині XVIII-XIX ст. це сприяло поширенню політичних ідей, мистецтв та культури, що виникли у Франції [17]. У XX ст. слова, запозичені з французької, потрапляли в українську різними способами: через іншу мову (польську, російську), а також безпосередньо через літературу, твори мистецтва, безпосередні контакти. Запозичення французьких слів є систематичним, що означає, що вони представлені не окремими словами, а лексичними та семантичними групами, в яких вони взаємодіють із певним українським словником або запозиченнями з інших мов.

Французькі запозичення відрізняються певними морфологічними та фонетичними ознаками, а саме:

- пом'якшенням губних та к перед у (буква ю): *гравюра*; звукосполучення *ам, ан* перед приголосними: *авантюра, жанр*;
- наявністю звукосполучення *уа*: *буржуазія, експлуатація, тротуар, вуаль*;
- наявністю суфіксів *-ант, -аж, -анс, -йон, -ер*: *екіпаж, реверанс, батальйон, компаньйон* [17].

Італійські за походженням слова: *бандит, фреска, пікколльо* та ін. (*Швидко з місця, не миючись і не витираючись, подерли обидва... на найповнішу захисницю всіх покривджених дітей – їх найнедоступнішу фортецю – піч* [44, с. 6]; *У дерманському банку, по їх закону, можу сотню дістати* [44, с. 23]; *Як тут, мабуть, приємно ходити по отих рівних доріжках, а які тут хати, які он балкони, які вікна, які двері* [44, с. 131]; *Чоботи гупотять по помості і розкидають закарваші болота, фортепіано одчайдушне реве, тики барвою наливаються і білі зуби мигають, мов блискавки* [44, с. 249]; *Раз проти народу – баста!* [44, с. 337]; ...на малих *пікколльо* у червоних, коротеньких блюзках і округлих, низьких шапочках... [48, с. 56]; *Стіл був широкий з верствою куряви, на якій було пальцем котрогось з членів управи комітету написано: «еннур сі муове», що було для Яреми загадкою...* [48, с. 365]). У різних дослідженнях, присвячених проблемі запозичення італійської лексики в українську мову, часто припускають, що ці лексеми проникла в українську мову виключно з XVI століття або пізніше. Цей підхід дещо звужує і часом повністю виключає вплив італійської мови (та італійських діалектів) попередніх епох (13-15 ст.) на багатомовну територію Криму та України.

Виділяємо **англійські** лексичні запозичення: *Сіяти он треба, а вони кожний день мітинги і мітинги...* [46, с. 66]; *Замість коня і вола прийде трактор, зоре поле, потягне молотилку, вироблятиме електрику...* [46, с. 70]; *Цікаво б побачити трамваї* [44, с. 525]; ...де було дуже тепло, утультно, затишно, де гарно і дискретно світилися під стелею матові світла... [48, с. 233]; *Екзекли!* – кажуть на таке англійці. Правильно! [48, с. 326]. Англійські

запозичення у творчості У. Самчука є не такими частотними, проте технічний прогрес все-таки сприяв уведенню деяких англійських слів в систему української мови, що й спостерігаємо у творах У. Самчука.

Для запозичень з англійської мови характерні:

- звукосполучення –дж-: *джаз, джентльмен*;
- звукосполучення -ай-, -ей-: *тролейбус*;
- суфікс -инг (-інг): *мітинг* [17].

Запозичення з **грецької** мови: *асфальт, епоха, етика, музика, артерія, мегафон, хор* та ін. (*Дим над будою звівся, мов **верблюд**, двома горбами і все вище та вище відпихав блакить* [44, с. 198]; *Замість коня і вола прийде трактор, зоре поле, потягне молотилку, вироблятиме **електрику**...* [46, с. 70]; *На вчовганих віками кам'яних плитах хлібова **піраміда*** [46, с. 86]; *Перетинається окремо кожний **нерв*** [46, с. 97]; *Цей просто знов і знов переживає свою вічну **трагедію**, бо немилосердно все розливає* [44, с. 81]; *Тепер саме ніхто, видно, не слав **телеграм*** [44, с. 130]; *Слідуючого дня Хведотові вже не дуже хотілося йти до **школи**...* [44, с. 177]; *...коли скінчилась **лекція**, на нього знов напав Радіон, що той так навмисне говорить, а що так казати на Христа є гріх* [44, с. 179]; *...на місце його розлилася розлога та повільна **мелодія*** [44, с. 249]; *Гарматні пере громи поволі стали улюбленою **музикою*** [44, с. 123]). Деякі грецькі слова потрапили в українську мову до прийняття християнства через прямі контакти між носіями обох мов. Ще багато грецьких слів прийшло до нас у старослов'янській мові після прийняття християнства. Ще одна хвиля грецької мови спостерігається у зв'язку з навчанням в українських школах у XVI – XVII століття грецькою мовою. На цей час українська мова запозичує переважно шкільні вислови [4].

Запозиченням із грецької мови властиві такі ознаки:

- суфікси -ад, -ид, -ід, -іск (*тріада, обеліск*)
- голосний (а) на початку слова (*архів, алфавіт*);
- сполучення приголосних кс, пс, мв, мп, ск (*лексика, експрі*);
- е на початку слова, приголосний ф (*фаланга, епоха, етика*);

- префікси а-, ан-, ев- (*анестезія, асекурація, евкаліпт*) [17].

Наступна група запозичень – **латинізми**: *реакція, прогрес, претензія, горизонт, німб, спіраль, інструмент, функція, тенденція, формула, перпетуум мобіле, асекурація, легітимація, експрі, контра спем сперо, ігноранція* та ін. (*І він навіть не зайвий елемент* [46, с. 87]; *Тепер тільки первий сорт забирають...* [44, с. 212]; *Шукав щось надзвичайне, якесь перпетуум мобіле...* [48, с. 32]; *...видавництво «Мелянтрих» - найновішими новинками, асекурація «Корана» - найцікавішими вітрнами...* [48, с. 54]; *Для нашого німецького експрі він несприйнятливий...* [48, с. 177]; *Особливо тієї, проти якої в цей час постали найгрізніші сили природи – ігноранції, незнання, сліпого гону до невідомого...* [48, с. 396]). Більшість латинізмів потрапили в українську мову з XV по XVI століття, коли латинську мову стали вивчати в українських школах [4].

Латинізми мають такі основні риси:

- приголосний ц перед е, и (*церемонія, циркуляр*);
- суфікси –аці, -ент, -тор, -тур, -ій, -ум, -ус (*резонатор, ультиматум, санаторій*) [15].

Іноді у творах У. Самчука фіксуються запозичення з інших мов, наприклад із перської (*...йому «собственоручно вручив оцю медаль за взятіє знамені пішого полка турецького падишаха»...* [44, с. 87]).

Серед запозичень зі слов'янських мов можна виділити запозичення зі старослов'янської, польської, чеської мов.

У романі «На краю часу» представлена значна кількість чеських запозичень. Це пов'язано з тим, що письменник, коли писав роман, проживав у Чехії. Приклад запозичень з **чеської** мови: *фляки, вуришти, хідник, парки, писемка, устав, відповідки, ма уцта, кнедлі, брамборова полевка, бухти, забеспечальня, піснічкі, наздар, спісователь, четнік, кольпorter, кантиня, гоуска, луп, слечна, аспірація, поквітовання* та ін. (*... Федорук вже заскучив за своєю «држковою полевкою», тобто юшкою з фляків, або ковбасками з гірчицею та булочками, що звуться «вурити»* [48, с. 5]; *А сьогодні пішов «на*

*установ» і зустрічаю самого старого [48, с. 7]; І заїсти якусь ситую вепрову печеню з **кнедліками** та кислою капустою, як це личить порядній людині, а не кандидатів на інженера [48, с. 12]; ...Виложені на тацях смажена тріска, курячі та гусячі стегенця, картопляний салат з майонезою, свіжі бублики з маком, **бухти** з повидлами [48, с. 17]; - Ах, те міле русове! **Наздар**, братишчку! **Наздар!** [48, с. 12]; Інакше я закличу «**четніка**»... [48, с. 123]; ...Але трохи згодом це перейшло на розмови і навіть за склянкою пива у **кантині**... [48, с. 141]; Там питає за ним якась «**слечна**» і, може б, він хотів їй пояснити, де є Федорук? [48, с. 210].*

Особливу групу лексики у творчості У. Самчука становлять запозичення зі **старослов'янської** мови. З прийняттям християнства в 988 р. тодішня болгарська мова дійшла до України-Русі, яка згодом стала називатися «старослов'янською». Старослов'янська мова відіграла унікальну роль в історії слов'янських народів, зокрема української. Нею написані (з домішками українських елементів) «Повість минулих літ», «Слово о полку Ігоревім», «Руська правда», «Слово о законі і благодаті» Іларіона, «Повчання» В. Мономаха тощо. З давніх-давен культурні, торговельні, економічні, військові, політичні контакти та зв'язки українського народу з іншими народами та державами приводили до міжмовних запозичень. Серед іноземних запозичень особливо важливий шар старослов'янської мови, яка стала мовою богослужіння, богослужбових книг, мовою викладання, тобто до тих пір, поки в Україні не з'явились твори літературної мови, поки не з'явились твори І. Котляревського [4].

Слід зазначити, що єдиним сучасним нащадком старослов'янської мови є церковнослов'янська. Водночас, звичайно, в українській мові є багато старослов'янських / церковнослов'янських елементів, але це не наслідок «вертикальної» спорідненості, а запозичень – «горизонтальної передачі генів» [4].

В українській мові є цілий шар старослов'янської мови, який міцно вкоренився в активну лексику, є стилістично нейтральним, не має

літературного відтінку: *буква, ворог, шкода, час, неділя, вівторок, серeda, серпень, грудень, південь, схід, повітря, питання, відповідь, начальник, свято, хмари, область, прохолодний, солодкий, загальний, здрастуй* та ін.

Що стосується лексичних особливостей старослов'янської мови, то вони передусім свідчать про походження старослов'янської мови. Її походження пов'язане з релігійними потребами, тому очевидно, що велика група давніх слов'ян посилається на християнські концепції та реалії, що спостерігаємо і в творчості У. Самчука: *Не дивилися вгору, де он над **олтарем** образ Христа, усміхнений, з **ореолом*** [46, с. 86]; *...знов десь високо під синім **склепінням** тягнуться довгим ключем дикі гуси, що звучно і лагідно курличуть...* [44, с. 101]; *Відлетіло від нас життя, яке ледь торкнулося **мирської суєти*** [46, с. 26]; *«І друг друга об'їмем і тако **возопієм**»* – *співається у святій пісні, а дівчата аж вивискують від христосувань, що їм подай тільки, така сила тієї святочної **радості*** [44, с. 150].

Найбільш помітними є фонетичні ознаки старослов'янізмів:

- літери *є, ю* на початку слів замість українських *о, у*: *єдиний, юний, юродивий*;
- не повноголосні звукосполучення *ра, ла, ре* на місці українських *оро, оло, еле*: *град, глава, злато, дерево*;
- звукосполучення *жд* на місці українського *ж*: *вождь, нужда*;
- звукосполучення *ра* на початку слова на місці українського *ро*: *раб*;
- літера *щ* замість української *ч*: *священик, плащ* [17].

Важливо також зазначити про використання У. Самчуком запозичень із **польської** мови. Полонізми давно проникали у нашу мову, зважаючи на сусідство українських і польських земель, але проникнення були досить незначні. Ситуація змінилась після укладення Люблінської унії 1569 р., внаслідок якої велика частина західних українських земель опинилась під владою Польщі.

Українська мова перейняла від польської слова *уряд, тесля, хлопець, в'язень, блазень, міщанин, мешкання, достаток, зброя, забавка, ковадло,*

залога, поєдинок, вирок, хвороба, скарга, прагнення, необачність, шаленство, дідизна, зичити, квапитися, гарцювати, шикувати, керувати, пильнувати, бавитися, обіцяти, вельможний, досконалий, прикрий, розмаїтий, кепський, пружкований. У творах У. Самчука бачимо такі приклади: *По станціях, по редакціях, по бюрох **урядів** цокотять машинки, вистрочують статистики, вистрочують накази, вистрочують нервово...* [46, с. 81]; – *Ну, але ж десть сидять ваші **в'язні**?* [46, с. 83]; *Може, кого зобідив, кому терпке слово вимовив, на кого **прикру** думку мав...* [46, с. 45]; *Я молюся за тебе, і хай Бог схоронить тебе від усього **кепського*** [46, с. 47].

Отож, походження запозичених слів у творах У. Самчука відзначається різноманітністю та є своєрідним віддзеркаленням мовних контактів українців з різними національностями, а також відображує соціальну ситуацію кінця XIX – початку XX ст. в Україні.

Рисунок 2.3. Групи запозичень за походженням та їх кількісне представлення у творах Уласа Самчука

2.4. Стилiстична роль запозиченої лексики

Художній текст – це твір, що втілює авторську концепцію, образ світу, створений творчою уявою автора і відображений у тканині літературного тексту спеціально підібраними засобами. Втіленням авторських інтенцій у художньому творі виступають специфічні словоформи та словосполучення, а також використання морфологічних, синтаксичних і фонетичних засобів, які свідчать про індивідуальний стиль автора.

Його характеристики тісно пов'язані з більш загальним поняттям стилю, яке має лінгвістичну та літературну природу. С. Єрмоленко вказує, що стиль художнього тексту «має вихід в історію літературної мови, а також у сферу вивчення індивідуальних стилів як реалізацію авторської моделі світу, як функціонування мовних знаків національної культури» [14].

Мова романів У. Самчука «Марія», «Волинь» і «На краю часу», безперечно, є вираженням художнього стилю у творі. Запозичені слова стають частиною авторського художнього тексту в трансформованому вигляді. Це обумовлено тим, що їх специфіка пов'язана з розмовним стилем, тобто безпосередністю спілкування між мовцями.

Лексичні запозичення у творчості У. Самчука органічно вплітаються у питому лексику української мови, пристосовуючись до особливостей її фонетичної, графічної та граматичної організації. Завдяки цьому іноземні слова дуже легко розпізнаються. Звичайно, деякі слова можуть бути незрозумілі пересічному читачеві і потребують пояснення, що може бути незручним під час читання твору. З іншого боку, використання таких слів додає додаткових відтінків до мови твору і робить мовлення персонажів більш виразним.

Запозичені лексеми у проаналізованих творах виконують низку стилістичних функцій, наприклад:

- допомагають охарактеризувати образи твору: *Її голівка вкрилася чорними м'якими кучерями, оченята горіли кусниками полірованого антрациту* [46, с. 2]; *В гурті парубків оповідав про чорних муринок,*

як у Гамбурзі з "**медьхен**" гуляв [46, с. 38]; ...синів **інженерами та докторами** поробив... [44, с. 17]; ...Йому «собственоручно вручив оцю медалью за взятіє знамені пішого полка турецького **падишаха**»... [44, с. 87]; Різних соціалістичних **агітаторів** було більше ніж треба, але про українські справи нічого не говорилося [46, с. 79]); *Весь той ваш прославлений доктор Барсов. **Кьовн!** Позер! І фарисей!* [48, с. 85]; ...Дівчиною, яка звалась Зенка, яка була одягнена у штани, як **одаліска**, мала на голові мережаний чорний шарф, у вухах – великі зототі сережки... [48, с. 227];

- передають ставлення мовця до висловленого, забарвлюють мовлення, сприяючи яскравішому сприйняттю прочитаного реципієнтом: Зелений лист тоді обтяжений прозорими краплями, китяхи недоспілих яблук оздоблені **рубінами, топазами, аметистами** [46, с. 2]; Поволі, широко ступає Мартин і чавунною жменею розсипає **буриштинове** зерно [46, с. 8]; Хтось вернувся з **германського фронту**... [46, с. 60]; До всього Архип скоро примирився з Лавріном і тепер, особливо після голодових років та висилки багатьох селянських родин на Сибір, погляди щодо **політичних** питань, а особливо відношення українців до москалів не різнилися [46, с. 79]); Вже сидить і вже «оплітає» риж з грибковою підливою («**риже с вомачков**») [48, с. 15]; Тут панує ритмічний, поважний спокій, не дивлячись на весь рух, на різні входи і виходи, на воротарів в уніформах з **галунами**, на малих **піккольо** у червоних, коротеньких блюзках і округлих, низьких шапочках... [48, с. 56];
- допомагають передати інтенсивність дії, експресивно її забарвлюючи: Розкручені пари **фургалом** вертілись далі [44, с. 249]; Скрипить перо, **зрезигновано** дивляться **інтересанти**, на закуреній стіні вісить Масарик в кашкеті чеських легіонерів [48, с. 9]; ...Увійшов до просторої, з двома залями здовж і впоперек, кав'ярні, де було дуже тепло, **утульно**, затишно, де гарно і **дискретно** світилися під стелею матові світла... [48, с. 9].

Отже, запозичення у творчості У. Самчука часто набувають нового емоційного, функціонального та стилістичного забарвлення. Причиною використання таких слів є те, що запозичені слова часто поєднують у собі як стилістичне забарвлення, так і нейтральність. Загалом аналіз мови авторських творів показує, що запозичені слова допомагають виокремити предмет чи явище з-поміж багатьох інших такого ж роду, точніше висловити думку або додати словам образності: *Я все-таки люблю **класиків**... Який величезний світ думок, які чудові порівняння і образи... Що за невмолима **льогіка** людських почувань* [44, с. 172]; *Він весь – віра, безвірна-віра, **контра спем сперо**, віра в порожньому, віра в ніщо* [48, с. 240].

Використання запозичених слів розширює можливості опису конкретних предметів, подій та образів: *Приніс кошик «**шкаликів**», зачавив поросю, скликав сусідів і загуляв «свадьбу»* [46, с. 39]; *...і ти, чорний **демоне**, падеши перед обличчям великого воскресення* [46, с. 49]; *Туди, де вже погрузли **мільйони*** [46, с. 83]; *Замість коня і вола прийде **трактор**, зоре поле, потягне молотилку, вироблятиме **електрику**...* [46, с.70]; *І всі ці процеси відбуваються у **рапідних** темпах* [48, с. 240]; *І заїсти якусь ситу вепрову печеню з **кнедліками** та кислую капустою, як це личить порядній людині, а не кандидатів на інженера* [48, с. 12].

Запозичені слова виражають особливості розмовної мови. Регулярне використання запозичень у творчості У. Самчука свідчить про те, що ці слова мають фундаментальний характер і посідають важливе місце в засобах творення мовного портрета персонажів в авторській образній системі. Оскільки головними героями романів У. Самчука є переважно селяни, він досить цікаво подає так звану «сільську лексику» або селянську розмовну лексику, який тут досить широко розкритий і наповнений сильним російським акцентом, що проявляється переважно українським жаргоном. «Жаргонізація поневоленої мови, – наголошує В. Чапленко, – це перехідний етап до повної асиміляції, він болючий, негативно позначається на свідомості асимільованого, цю перехідну свідомість, О. Потебня назвав «мерзостью

запустенія» (гідота запустіння). Зразки такого «запустіння» - мова тих українських селян, що побували в царській армії, «солдатська мова» [46, с. 27]. Наприклад: *...і слова **нідзя** сказати, ...десять років у графа... за **льокая** служив* [44, с. 43]; *Годинник уже давно не **дєйствував*** [44, с. 101]; *Пізнав **родіну*** [44, с. 107]; *...ошалон **плєнних** привезли; Всю **керасіну** випалиш* [44, с. 130].

Як зазначає В. Стецій, «становище української мови в Галичині, яка входила до складу конституційної Австро-Угорської імперії, було зовсім іншим, і це не проходило повз увагу У.Самчука. Під час Першої світової війни багато втікачів, вимушених покинути свої домівки через війну, мандрували дорогами України: *...в ті дні шляхами потягнули на схід перші валки **галиціянів*** [44, с. 57]. Письменник кількома епітетами описує цих нещасних людей, яких війна погнала далеко від рідної домівки: *Сухі, спокійні, з впалими очима, у солом'яних капелюхах, чоловіки. Тихі, байдужі жінки* [44, с. 57].

Іншою важливою функцією є передача колориту місцевості, створення стилістичної краси та інтимності постановки, а також вираження мовленнєвих характеристик персонажів. Наприклад, ставлення автора до персонажів, які розмовляють суржилом або російською, часто забарвлене негативно: *Ми весь, ми старий мір разрушим до аснованья, а затем ми наш, ми новий мір настроім, кто бил нічем, тот будет всем...— виспівують фронтовики* [46, с. 64]; *Всё это чепуха і єрунда,— заявляє Архип.— Настають новая власть, власть рабочих і крестьян. Нікакіх москалів і нікакіх козаків. Все равни, все братья. Что за Україна такая взялася? Пять лет на флоте прослужіл, з товарищами с адново кателка єл, братом називал, а тепер діліться* [46, с. 70]. Особливо це проявляється під час характеристики Корнія, який повернувся із російської служби та був «пропащою людиною»: *Здравствуй! Как поживаєш? Що ж, саломяной вдовой осталась?* [46, с. 34]; *Малчіш? Да! Многа лет тебя не відал, а всьо-такі нічево!.. Красавіца. Глазіца, как углі гарят. Не скучна одной? Небось скучна. Да?* [46, с. 34]; *Атучілася, відна, гаваріть. Раньше как запойоть, не переслушаси, а тепер малчіть* [46, с. 34]; *Пустяк вніманія* [46,

с. 43]. Натомість після того, як персонаж починає вести правильний спосіб життя та змінюється на краще, змінюється і його мова – на чисту українську.

У романах «Волинь» та «На краю часу» запозичення також виступають засобом мовленнєвої характеристики персонажів. У романі «Волинь» Володька «біжить на черешню» на зустріч із дівчиною-однолітком, яку про себе він називає «австріячкою». Йому ще ніколи не доводилося розмовляти з людьми з австрійського царства. Хлопцеві-підлітку хочеться розпитати про все, а особливо про школу в іншій країні. Дізнається, що у них немає «груп», а є «кляси» і навчаються вони «руською» мовою. Тоді починає допитуватись у дівчини що ж саме вони вивчають у школі: *Яка читанка? Чи «Сєятєль» книга друга? Ні... А чи знає вона «Дєдушка Федот», – **стіхотворєнія** таке... «Пісьмецо от унука получил Федот...?» Ні? А «Стрекоза і муравей»? Це басня Крилова... Або Пушкіна «Люблю тебе Петра творенье»? Також ні?... Ну, а що ж вона знає? [44, с. 60]* І тут Володько довідується, що на Галичині, яка знаходиться під протекторатом Австро-Угорщини, в школі вивчається «мова рідня, слово рідне»... *-Ха-ха-ха! Як, як? Мова рідня? Як це ти казала? – реготить Володько, аж за ягоди забув... То це ж не по **руські!** Де ж це по руські? Це ж по мужицьки, по простому, по **хахляцьки!**... То вас так вчать? О, у нас ні! У нас по **настоящему**... [44, с.61].* У романі «На краю часу» діалог Ярого з Яремою: *... А візьміть Толстого, Льва. «Патріархальне варварство в'їлося в плоть і кров російської людини», а в листі до Олександри Толстої він просто каже: «Противна Росія, просто її не люблю». «В Росії скверно, скверно, скверно. В Петєрбурґє, в Москвє все что-то крічат, негодуют, ождідают чево-то, а в глуші проїсходіт тоже патріархальное варварство, воровство, і беззаконіє...» [48, с. 323]; А тому єдине: Страж-дан-ня! Максиміліян Волошин каже виразно: «Із прєступленій і ізступленій – возстанєт правєдная Русь». «Правєдная» «із іступленій». З крови! Варварства! Хамства! Що за елементи для «праведності»? [48, с. 324].*

Отже, У. Самчук належить до авторів, мовотворчість яких яскраво відображає їхній світогляд і ставлення до різних суспільно-політичних явищ і

подій в історії України та українців. Його мовна індивідуальність чітко і яскраво проявилася у виборі та використанні мовних засобів для оцінки російськомовної політики щодо України, а точніше її конкретних проявів і наслідків, коли одні персонажі замислювалися і намагалися зрозуміти її підступність, а інші сліпо і бездумно підтримували цю антиукраїнську політику.

В. Стецій вказує: «Радянську Україну У. Самчук порівнює з трагічновідомим «Ге-Пе-У», де природному бажанню українців говорити рідною мовою протистоїть поліційне *...какая там мова! Гаварі на панятном* [56].

У. Самчук не просто так включає запозичені слова до свого лексикону. Використовуючи запозичення, автор досягає певних комунікативних цілей, які розглянемо далі.

1. Висловлення своєї розмовної мови та надавання їй специфічних рис і характеристик. Створення ідіолектів незалежними носіями мови є результатом особливостей способу життя індивіда, його свідомості та внутрішнього світу. Ідіолекти створюються під впливом як загальних умов життя (наприклад, держави, до якої належить автор, соціальних груп, класових характеристик), так і особистості. Оскільки мова вже існує в суспільстві, в якому живе автор, особиста мовна практика автора, звісно, є частиною суспільної мовної практики. Однак соціальні та особисті мовленнєві практики, хоча й тісно пов'язані між собою, виявлятимуть відносну незалежність. Як вказує В. Волошук, ідіолект – «це не стільки відмінні риси індивідуальної мови, скільки вся сукупність мовленнєвих засобів індивіда» [9, с. 8].

Іншими словами, ідіолект – це індивідуальна система, що складається з набутих і органічних рис, колективних та індивідуальних особливостей. Індивідуальним є не лише конкретні параметри ідіолекту (особливо ті, які можна виділити як справді індивідуальні), а й увесь набір мовних засобів мовця (який може відрізнятися від іншого набору, тобто іншого ідіолекту, як

за кількістю колективних ознак, що входять до його складу, так і за їхньою якістю) [9, с. 8].

Літературознавчий словник-довідник трактує ідіолект як «індивідуальне мовлення, що пояснюється місцем проживання, віком, фахом, соціальним станом, загальним рівнем культури певної людини» [27, с. 294]. Автори «Літературного енциклопедичного словника» пропонують під ідіолектом розуміти «індивідуальне мовлення, особливі вміння певного індивідуума у певний період часу» [28, с. 114]. Отже, ідіолект – це, перш за все, «індивідуальне мовлення», «мовлення окремого індивідуума». І тому його неможливо розглядати з позиції «правильне», «нормативне»/ «неправильне». Його можна розглядати лише як таке, яке вже існує і яке певними рисами відрізняється від ідіолекту інших осіб. І справді, якщо говорити про У. Самчука, то його ідіолект відрізняється від ідіолектів інших осіб активним вживанням діалектизмів та запозичень.

В. Волощук звертає увагу на те, що при вивченні ідіолектів слід також враховувати зміни в часі. Кожна людина з часом певною мірою змінює свої мовленнєві звички, і автор не є винятком. Крім того, авторська манера мовлення може набувати певних особливостей від твору до твору. Однак В. Волощук вважає, що це не привід ставитися до ідіолектів як до нестабільних і невизначених. На думку дослідниці, діалектна основа ідіолектів (мовні особливості локальної групи, що становлять ядро індивідуальної мовної системи) зберігається в будь-якому випадку, а змінам піддаються лише окремі ланки в системі мовних засобів носія мови. Ці зміни, що стануться в ідіолекті з часом, являють собою його еволюцію [9, с. 8].

2. Увиразнення сказаного, надання йому оцінності та експресивності; передача емоційного стану мовця. У такий спосіб У. Самчук за допомогою запозичень висвітлює негативні, переважно соціальні явища. Окрім того, запозичення (особливо «макаронічна мова») є ефективним засобом висловлення гумору, іронії та сарказму. Це особливо добре помітно в уривках, де автор описує радянських прибічників: *Ми весь, ми старий мір разрушим до*

аснованья, а затем ми наш, ми новий мір настроїм, кто бил нічем, тот будет всем...– виспівують фронтовики [46, с. 64]; *Всё его чепуха і єрунда,– заявляє Архип.– Настайот новая власть, власть рабочих і крестьян. Нікаких москалів і нікаких козаків. Все равни, все братья. Что за Україна такая взялася? Пять лет на флоте прослужил, з товарищами с адново кателка єл, братом називал, а тепєр діліться* [46, с. 70]. У. Самчук в уривках на гострі соціальні чи політичні теми використовує велику кількість запозичень, тим самим надаючи висловлюванню іронії, сарказму, негативної оцінки тощо: *Малчиш? Да! Многа лет тебя не відал, а всьо-такі нічево!.. Красавіца. Глазіца, как углі гарят. Не скучна адной? Небось скучна. Да?* [46, с. 34]; *Атучілася, відна, гаваріть. Раньше как запойоть, не перєслушаєш, а тепер малчить* [46, с. 34]; *Пустяк вніманія* [46, с. 43]; *«На руках возьмуть тя неpritкнєші о камєнь ногу твою... Плач і риданія слішу, о Господи, вонмі молєнію моєму...»* [46, с. 25].

Експресивність запозичених одиниць у творчості У. Самчука залежить не лише від їхнього семантичного та функціонально-стилістичного втілення, а й від ступеня їхньої стилістичної насиченості. Особливо цікавими є сполучення слів, утворені запозиченнями. Уведення таких конструкцій у текст сприяє інтенсифікації описуваного: *На ньому **френч** і **галіфе*** [46, с. 65]; *Червона армія – це початок і кінець, це **альфа** й **омега**, це вінець сили, мужності!* [44, с. 407]; *Як німка, ви добре знаєте, що це за феномени – оті сакраментальні три **Ка – кіндер, кюхе і кірхе*** [48, с. 135].

Крім того, в творах У. Самчука часто фіксуються цілі речення російською мовою, транскрибовані українською. Особливо активно вживання таких синтаксичних одиниць простежується при імітуванні мовлення російськомовних осіб.

Отже, запозичення є потужним засобом, за допомогою якого митець створює необхідне емоційне тло для своєї оповіді. Запозичення у творчості У. Самчука мають на меті посилити виразність зображуваних предметів і явищ, підкреслити їхні найважливіші ознаки. Без запозичень мова романів не була б такою багатою і виразною.

Висновки до розділу II

Морфологічна і семантична структура запозичень в дослідженні У. Самчука різноманітна і представлена різними тематичними і морфологічними групами. Найпоширенішими є іменники, особливо імена людей, релігійна лексика, назви, пов'язані з мистецтвом, та військові терміни. Також часто зустрічаються прикметники, завдяки яким автор підкреслює явище або негативні ознаки людини, або навпаки – вказує на піднесені ознаки і робить мовлення високим і пафосним. Запозичені дієслова, що виражають поступові і посилені стани і дії, зустрічаються не так часто, як групи прислівників.

Виходячи з нашого дослідження, у творчості У. Самчука можна виділити три типи іншомовних слів: запозичені слова, екзотичну лексику, іншомовні вкраплення. У творах письменника, за нашими підрахунками, переважають запозичені слова.

Лексичні запозичення у творах У. Самчука відображають стан української мови того часу, який формувався і розвивався під впливом різних факторів. Особливо значний вплив на розвиток мови епохи, коли писав У. Самчук, зіграли соціально-політичні події: революції, війни і, відповідно, тісний контакт інших людей з їхньою мовою і введення назв для позначення нових понять і реалій.

У романах автора основне місце займає висвітлення соціальних проблем, зображення ідеологічних і психологічних протиріч персонажів, що призвело до використання запозиченої лексики, яка використовується в творчості письменника в функції номінації та зі стилістичною метою.

Запозичені слова, які зафіксовані у творах У. Самчука, походять з німецької, французької, чеської, італійської, англійської, грецької, латинської, перської, старослов'янської, російської, польської мов. Це підтверджує полілінгвізм та полікультурність автора, а також відображає мовну ситуацію того періоду. Слова, запозичені в романах У. Самчука, допомагають краще передати ту чи іншу інформацію, що має смислове значення, ніж експресивна нейтральна одиниця. Крім того, такі лексеми допомагають висловити ставлення автора до подій і ситуацій, тим самим залишаючи позитивний або негативний слід – характер сприйняття реципієнтом даної ситуації. Частота вживання таких слів в прозових творах У. Самчука в основному обумовлена їх стилістичними потребами, концентрацією художнього мовлення письменника на людині і людських станах, емоційним і оцінним художній світ його прози заснований на системі експресивних лексичних одиниць, що забезпечують емоційно-оціночне позначення з художнього контексту.

ВИСНОВКИ

На рубежі XX - XXI ст. лінгвістика характеризується появою і розвитком лінгвокультурології, сферою якої є вивчення ключових концептів національної культури.

У межах лінгвокультурології дедалі більшого значення набуває вивчення мовної творчості письменників, ідентичність яких визначається насамперед власною мовною та національною художньою традицією, а також їхнім особливим статусом суб'єктів на перехресті культур.

Культурологічний текст – це текст, який містить елементи культури як джерела духовних цінностей народу, що поєднує в собі науку, освіту, літературу і мистецтво. До таких текстів відносимо твори У. Самчука.

Ми знаємо, що українська мова постійно змінюється, а її лексичний склад поповнюється запозиченнями з інших мов завдяки постійним контактам із сусідніми та далекими народами. Нові слова органічно входять до її лексичної системи та зазнають адаптації.

Слова іншомовного походження становлять близько десять відсотків від загальної кількості слів в українській мові. Це результат запозичень зі старослов'янської, польської, російської, чеської, грецької, латинської, французької, німецької, англійської, тюркських та інших мов.

Дослідження причин і способів проникнення запозичень у мову показує, що до екстралінгвістичних причин впровадження запозичень належать історичні контакти між народами, існування білінгвізму, необхідність називати нові предмети і явища, а також державні нововведення в певних сферах діяльності. Крім того, вони включають поширеність іноземних мов та економізацію мови. Цей комплекс причин можна поділити на соціальні, технологічні та прагматичні. Лінгвістичні причини включають необхідність

доповнення певних елементів у лексичній системі однієї мови, необхідність більш точного вираження неоднозначних понять в іншій мові шляхом їх запозичення, тенденцію до виключення омонімії та полісемії, а також стилістичні тенденції.

Проаналізувавши різні підходи до причин проникнення іншомовних слів у писемність, ми виділили такі основні причини: необхідність називати нові об'єкти, процеси та поняття; історичні зв'язки між різними народами; прагнення до збереження мовних ресурсів; тенденція до виключення полісемії та омонімії; існування певної двомовності; поширення моди на іншомовні слова; необхідність заміни евфемізмів та слів, що важко вимовляються, культурне домінування певних країн у певних сферах діяльності.

У художніх текстах українських письменників можна зустріти чимало іншомовних слів, адже поети та прозаїки прагнуть розширити свої виражальні та зображальні засоби за допомогою й іноземної лексики. Різноманітна тематика їхніх творів дозволяє використовувати широкий спектр запозичених слів, необхідних для передачі певного поняття чи реалії. Слова іншомовного походження додають літературним текстам виразності та смислового наповнення, виконують низку стилістичних функцій та слугують засобом образності авторського слова. Тому справедливо стверджувати, що іншомовні запозичення позитивно впливають на мову художніх текстів.

У. Самчук використовує запозичення у своїх творах доречно, жваво і дуже оригінально. У нашому дослідженні було опрацьовано та проаналізовано близько двохсот запозичень.

Досліджуючи морфологічну та семантичну структуру запозичень у творчості У. Самчука, було з'ясовано, що запозичення представлені різними тематичними та морфологічними групами. Часто фіксуємо іменники, зокрема назви людей (*дохтор, кельнер, онкель, інженер, падишах, агітатор*), назви, пов'язані з релігією (*Біблія, келія, хорист, Євангеліє, церква, ченець*), власні назви (*Янкель, Мефістофель, Матвій*), військова лексика (*батарея, кольт, бомба, флот, крейсер, армія, міноноски*) та назви, пов'язані з мистецтвом

(гармонія, музика, сцена, артист, декорації). Засвідчуємо прикметникову лексику (буриштиновий, технічний, політичний, революційний). Запозичення дієслів, що описують поступові або силові стани чи дії, не такі часті, як запозичення прислівників.

Серед аналізованих лексем виділяємо запозичення з неслов'янських мов, а саме: з німецької (*фраки, фаетони, штурм*), французької (*манеж, мільйони, френч, галіфе, дефетист*), італійської (*банк, фортеця, балкон, баста, пікколльо*), чеської (*кнедлики, вуришти, бухти*), англійської (*мітинг, трамвай, трактор*), грецької (*піраміда, електрика, трагедія, ігнорнація*), латинської (*претензія, горизонт, сорт*) тощо та зі слов'янських мов: зі старослов'янської (*суєта, ореол, ангел, олтар*), російської (*завод, п'ятирічка, більшовик, колгосп, капіталіст*) та польської (*уряд, в'язень, прикрий, кепський*) мов.

У творчості У. Самчука переважають запозичені слова (*демон, мільйон, трактор, нерв*), а також іншомовні вкраплення (переважно росіянізми) (*Малчій? Да! Многа лет тебе не відал, а всьо-такі нічево!.. Красавіца. Глазіца, как углі гарят. Не скучна адной? Небось скучна. Да?*).

Полікультурність творів автора засвідчується у використанні всесвітньовідомі онімії. Наприклад, у творах фіксуємо назви різних національностей, що зумовлено контекстом: *А тоді – хоч потоп, як казав котрийсь Людвик, король **французький*** [48, с.8]; - *Ваше прізвище? – Федорук, - каже Федорук, наголошуючи своє прізвище на «до». – **Рус?** – **Українець*** [48, с.10]; *...на якийсь такий вулиці **Чеськословенських** легіонів...* [48, с.32]; - *А дочка чи не вийшла за **москаля**?* [48, с.36]; *Що за **ізраїльський** лемент! – викрикнув і Федорук* [48, с.40]; *Власниками цього ресторану були два відомі **грузинські** діячі...* [48, с.62]; *Вибачте, ви **поляк** чи **руській**?* [48, с.96]; *Мій наречений – **німець**, також з Польщі* [48, с.96]; *У моїй крові є трішки англійського, маю бабцю **англійку**...* [48, с.97]; *А хто ж ви такі? **Серби, болгари**?* [48, с.115]; - *Це, мабуть, і є якась **німка**, - казала Маруся* [48, с.159].

Антропоніми й топоніми охоплюють такі країни: Україну, Іспанію, США, Францію, Росію, Італію, Грецію, Англію, Польщу, Чехію, Австрію, Чилі, Бельгію, Норвегію, Румунію, Казахстан, ПАР, Люксембург, Монако.

Значний компонент лексики У. Самчука становлять топоніми, насамперед, це назви, пов'язані з історією України: *Чорне море, Дніпро, Босфор, Очаков, Жовті Води, Корсунь, Пилявці, Збараж, Фастів, Остроз, Бердичев*; з тими місцями, де проходили бої Першої світової і громадянської війни – *Київ, Полтава, Вінниця, Луцьк, Здолбунів, Крем'янець, Шумськ*; ряд назв сіл Волині – *Жолобки, Тилявка, Держань, Обичі, Залужне*; назви, пов'язані з подіями Першої світової війни і Жовтневої революції в Росії: *Петроград, Москва, Кронштат, Гельсінгфорс, Тула, Іжевськ, В'ятка, Вологда, Ярославль, Саратов, Владивосток*. Значну групу топонімічної лексики становлять також назви, пов'язані з подіями Першої світової війни, Жовтневої революції, історією та культурою інших країн, зокрема Європи – *Балкани, Альпи, Германія, Балтійська імперія, Східна Прусія, Сербія, Бельгія, Угорщина, Австрія, Греція, Македонія, Польща, Вена, Варшава, Лодзь, Париж, Рим, Берлін, Лондон, Трафальгар, Прага, Перемишль, Остпрройсек*; Америки – *Сполучені Штати, Парагвай, Болівія, Канада*; Азії – *Самарканд, Царгород, Манжурія, Турція, Китай, Сіам (Таїланд), Індія*; Африки – *Єгипет, Ефіопія*.

У творах переважають дійсні географічні назви. Усі ці номени дають уявлення про культурно-історичні обрії письменника, розширюють його світоглядну орієнтацію. У. Самчук за допомогою географічних назв окреслює художній простір, позначає місце дії, супроводжуючи дорожні сюжети, вдаючись до образних переосмислень. Топонімія у творах розмаїта, багатопланова, становить важливий елемент ідіостилу автора.

Лінгвокультурний компонент виразно простежується у використанні власних імен: Сидір, Хведор, Харитон, Пархвен, Мартин, Дам'ян, Нестор, Корній, Уліян, Єлисей, Макар, Антін, Йон, Демид, Лукія, Марта, Лікера, Хтодорка, Велітка, Уліта, Секліта, Уляна, Хведорка, Ярема, Ян, Калістрат,

Рафаель. Власні імена як елемент лексичної системи служать для створення художнього образу, розкриття авторського світогляду, відображення мовних і літературних традицій.

Іншомовні запозичення у творчості письменника відображають тогочасне становище української мови та складну систему суспільно-політичних чинників, що впливали на її розвиток. Революція, війна, далекі подорожі та еміграція знайшли безпосереднє відображення в ідіолекті письменника. У. Самчук цікавиться об'єктивною ситуацією історичного життя людей і намагається передати їхню психологію мовними засобами. Він вирішив використовувати запозичену лексику, порушуючи соціальні проблеми та описуючи ідейні та психологічні переживання своїх персонажів. Запозичені слова в романах У. Самчука допомагають краще передати певну семантично важливу інформацію, що було б неможливо за допомогою експресивно нейтральної одиниці. Окрім того, такі лексеми допомагають виразити авторське ставлення до події або ситуації (*...і ти, чорний демоне, падеши перед обличчям великого воскресення*).

Художня картина світу У. Самчука характеризується власною мовною індивідуальністю, неповторним ідіолектом, що знаходить своє відображення у виразних мовленнєвих особливостях автора, зокрема в семантичних, лексичних, граматичних і стилістичних особливостях його прозових текстів. У своїх романах автор використовує численні іншомовні запозичення, щоб конкретно передати багатогранну українську національну історію та відтворити неповторну панораму епохи, зображеної у його творах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Х., 2005. 20 с.
2. Андрейчук Н. Застосування терміна код в антропокультурній лінгвістиці. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 2009. № 648. С. 113–117.
3. Астаф'єв О. Г. Діалог лінгвокультур (*польські джерела творчості Петра Гулака-Артемівського*). Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур пам'яті Л. Булаховського. Київ, 2011. Випуск 16. С. 232–236.
4. Багацький В. В. Культурологія : Історія і теорія світової культури XX століття: *Навчальний посібник*. Київ : Кондор, 2004. 302 с.
5. Базові поняття лінгвокультурології: лінгвокультура й лінгвокультурема [Електронний ресурс] / укл. Колонюк С.М. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/355953154_BAZOVI_PONATTA_LINGVOKULTUROLOGII_LINGVOKULTURA_j_LINGVOKULTUREMA
6. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2009. 344 с.
7. Богданович Г. Ю. Про деякі терміни сучасної лінгвокультурології. *Культура народів Причорномор'я*. Сімферополь. 2004. № 53. С. 65–69.
8. Боринштейн Є. Соціокультурні особливості мовної особистості. *Соціальна психологія*. 2004. № 5 (7). С. 63-72.
9. Волощук В.І. Індивідуальний авторський стиль, ідіолект, ідіостиль : питання термінології. *Наукові праці*. Том 92. Випуск 79. С.5-8.
10. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : *Вища школа*. Головне видавництво, 1985. С. 360.
11. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : моногр. Черкаси : Брама-Україна, 2008. 400 с.

12. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ, 2002.
13. Дроздова І. П. Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів нефілологічних факультетів ВНЗ : моногр. Харків, 2010. 320 с.
14. Єрмоленко С.Я. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
15. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ, 2006. 703 с.
16. Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народів Причорномор'я*. №32. 2002. С.51–53.
17. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. Київ: Довіра, 2007. 262 с.
18. Жулинський М. «Я був повний Україною...». *Літературна Україна*. 1995. 30 березня. С. 3-11.
19. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Т.2-3. Донецьк: ДонУ, 2012.
20. Загнітко, А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.
21. Загнітко А., Богданова А. Лінгвокультурологія: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (видання 3-є, перероблене і доповнене). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. 287с.
22. Запозичення із західноєвропейських мов [Електронний ресурс]. Режим доступу:
http://ukrainskamova.com/publ/chinnij_pravopis/leksika/zapozichennja_iz_zakhidnoevropejskikh_mov/5-1-0-62
23. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму). Львів, 2002.

24. Коваль А.П. Культура української мови. К.: Наук. думка, 1964. 192 с.
25. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. К. : Вища шк., 1987. 349с.
26. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія. К. : Вища школа, 2008. 327 с.
27. Лесин В.М. , Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. Київ : Радянська школа, 1971. 486 с.
28. Літературознавчий словник-довідник / ред.-уклад. Р.Т. Гром'як. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 753 с.
29. Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії / НАН України. Ін-т східноєвропейських досліджень. Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. К. Липинського. К., 1995. Т. 6. Кн.1: Політологічна секція. Листи до братів-хліборобів : про ідею і організацію українського монархізму. 470 с.
30. Мафтин Н. «Філософія чину» в проекції «авторитетного стилю» Уласа Самчука. *Етнос і культура*. 2011-2012. № 8-9. С. 45-52
31. Медвідь Н.С. Лінгвокультуреми в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст.: Автореферат дис. к. філологічних наук, спец.: 10.02.01 – українська мова / Медвідь Н.С. – К.: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 23 с.
32. Медвідь Н. С. Семіотичний підхід до лінгвокультуреми, методологія та методи її дослідження. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. пр. / МОН України ; Черкаський нац. ун-т імені Б. Хмельницького ; відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси, 2008. Вип. 6. С. 263–268
33. Мовна особистість Уласа Самчука на тлі епохи. *Література та культура Полісся*. No 93. Серія «Філологічні науки». С.153-163
34. Мойсієнко А.К. Слово в апперцепційній системі поетичного тексту. Декодування шевченківського вірша: монографія. Київ: «Сталь», 2006. 304 с.

35. Пангелова М. Змішування та перемикання мовленнєвих кодів української еміграції (на прикладі мемуарних та епістолярних творів Уласа Самчука). *Psycholinguistics*. 2018. 24(2). С. 254-276.
36. Петлюченко Н. В Харизматика : мовна особистість і дискурс : моногр. Одеса : Астропринт, 2009. 464 с.
37. Поліщук Я. Формули ідентичності Уласа Самчука на тлі доби. *Слово і Час*. 2007. № 6. С. 25-32.
38. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. К.: Либїдь, 1993. 247с.
39. Процик Л. Г. Запозичені слова, їх стилїстичні функції. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2013. № 13. С. 16-18.
40. Ранюк О. П. Лексичні запозичення з польської мови в компонентному складі діалектних фразеологічних одиниць української мови. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2014. Вип. 7. С. 143-146.
41. Романюк Л. М. Поетичний ідіостиль Тодося Осьмачки. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. 2011. Т. 24 (63). № 2. Часть 2. С. 528-533.
42. Русанівський В.М. Сила і краса (Особливості мови творів В.Винниченка). *Укр. мова і літ. в шк.*. 1992. №2. С. 41-46.
43. Савка Л. Філософський аспект дослідження національної самосвідомості. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка*. Сер. Педагогіка. – Тернопіль, 2001. – № 4. – С. 17–20.
44. Самчук У. Волинь: Роман у трьох частинах. Том 1. Київ : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1993. 572 с.
45. Самчук У. Волинь: Роман у трьох частинах. Том 2. Київ : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1993. 325 с.
46. Самчук У. Марія: Хроніка одного життя. Львів: «Оріяна-Нова», 2004. 175с.

47. Самчук У. На білому коні: Спомини і враження. Вінніпег : Т-во «Волинь», 1972. 250 с.
48. Самчук У. На краю часу. Упоряд. і післяслово Н. І. Лисенко/худож.-оформлювач О.А. Гугалова-Мешкова. Харків : «ФОЛІО», 2023. 413с.
49. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля К, 2006. 716 с.
50. Селігей П. О. Мовна свідомість : структура, типологія, виховання. К., 2012. 118 с.
51. Словник лінгвістичних термінів [Електронний ресурс] / укл. В.І. Зевако. Режим доступу: http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/theacher/sus_dusct/zevako_vl.htm
52. Совтис Н.М. Українсько-польський лінгвокультурний діалог у творах Л.Е .Венглінського [Текст] : Дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01, 10.02.03. Київ, 2016. С. 387.
53. Совтис Н.М. Роль польських письменників з етнічних українських земель у формуванні лексичного складу польської мови. Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2012. № 17. 89-92.
54. Совтис Н. М. Художній текст як відображення мовної картини світу. *Київські полоністичні студії*. 2013. Т. 22. С. 476-479.
55. Стецій В. Мовотворчість і світоглядна орієнтація У. Самчука. Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. 2001. № 7. С. 39-45.
56. Стецій В. Ф. Мовна особистість Уласа Самчука (світоглядна орієнтація і мовотворчість): автореф. дис. ... канд. філол. наук : 23.10.03. Донецьк, 2003. 18 с.
57. Тодоров Ц. Цивілізований діалог [Електронний ресурс]; [пер. с англ. И. Сашенковой]. – Режим доступу до ресурсу : http://n-europe.eu/article/2008/06/10/tsivilizovannyi_dialog (дата звернення 21.10.2014) . – Назва з екрана.

58. Тищенко К.М. Мовні контакти українців. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2009. № 4. С. 2-8.
59. Формування мовної особистості на різних вікових етапах : моногр. / [А. М. Богуш, О. С. Трифонова, О. І. Кисельова, Ж. Д. Горіна, М. П. Черкасов]. Одеса, 2008. 272 с.
60. Bartmiński J. O profilowaniu pojęć w słowniku etnolingwistycznym. *O profilowaniu pojęć*. Wybór prac. Lublin, 1993. S. 7–17.
61. Bartmiński J., Niebrzegowska S. Profile a podmiotowa interpretacja świata. *Profilowanie w języku i w tekście*. Lublin, 1998. S.211–224.
62. Genette G. *Palimpsestes: La littérature au second degré*. Paris : Gallimar, 1982. 267 p.
63. Langacker R.W. Culture, Cognition, and Grammar. *Language contact and language conflict*. Amsterdam-Philadelphia, 1994. P. 25–53.
64. Lisowska G. Język i kultura – przyczynek do interpretacji pojęć. *Wschód-Zachód. Dialog języków i kultur*. Słupsk. 2012. S. 208–217.
65. Skinner J. *Stepmother Tongue (An Introduction to New Anglophone Fiction)*. N. Y., 1998. 367 p.
66. Wierzbicka A. *Lexicography and conceptual analysis*. Ann Arbor, 1985.
67. Wierzbicka A. Japanese cultural scripts: cultural psychology and “cultural grammar”. *Ethos*. 1996. Vol. 24 (3). P. 527–555